

THE PALIVERSE PROJECT

Το σύμπαν της σοφίας του Βούδα

Σχόλια (Aṭṭhakathā)

3. Ο Κανόνας της ανώτερης διδασκαλίας - Σχόλια
(3. Abhidhamma Piṭaka - Aṭṭhakathā)
1. Σχόλια για την επιτομή των νοητικών καταστάσεων
(1. Dhammasaṅgaṇī-aṭṭhakathā)
2. Η ενότητα για την ύλη (2. Rūpakāṇḍo)

PaliVerse

1. Σχόλια για την επιτομή των νοητικών καταστάσεων

2. Rūpakaṇḍo

Uddesavaṇṇanā

Idāni rūpakaṇḍaṃ bhājetvā dassetuṃ puna katame dhammā abyākatātiādi āradhāṃ. Tattha kiñcāpi heṭṭhā cittuppādakaṇḍe vipākābyākatañceva kiriyābyākatañca nissesaṃ katvā bhājitaṃ, rūpābyākatanibbānābyākatāni pana akathitāni, tāni kathetuṃ catubbidhampi abyākataṃ samodhānetvā dassento kusalākusalānaṃ dhammānaṃ vipākātiādimāha. Tattha kusalākusalānanti catubhūmakakusalānañceva akusalānañca. Evaṃ tāva vipākābyākataṃ kusalavipākākusalavipākavasena dvīhi padehi pariyādiyitvā dassitaṃ. Yasmā pana taṃ sabbampi kāmāvacaraṃ vā hoti, rūpāvacarādīsu vā aññataraṃ, tasmā ‘kāmāvacarā’tiādinā nayena tadeva vipākābyākataṃ bhūmantaravasena pariyādiyitvā dassitaṃ. Yasmā pana taṃ vedanākkhandhopi hoti...pe... viññāṇakkhandhopi, tasmā puna sampayuttacatukkhandhavasena pariyādiyitvā dassitaṃ.

Evaṃ vipākābyākataṃ kusalākusalavasena bhūmantaravasena sampayuttakkhandhavasenāti tīhi nayehi pariyādāya dassetvā, puna kiriyābyākataṃ dassento ye ca dhammā kiriyātiādimāha. Tattha ‘kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā vedanākkhandho...pe... viññāṇakkhandho’ti vattabbaṃ bhaveyya. Heṭṭhā pana gahitamevāti nayaṃ dassetvā nissajjitaṃ. Idāni avibhattaṃ dassento sabbañca rūpaṃ asaṅkhatā ca dhātūti āha. Tattha ‘sabbañca rūpa’nti padena pañcavīsati rūpāni channavutirūpakotṭhāsā nippadesato gahitāti veditabbā. ‘Asaṅkhatā ca dhātū’ti padena nibbānaṃ nippadesato gahitanti. Ettāvatā ‘abyākata dhammā’ti padaṃ niṭṭhitaṃ hoti.

584. Tattha katamaṃ sabbaṃ rūpanti idaṃ kasmā gahitaṃ? Heṭṭhā rūpābyākataṃ saṅkhepena kathitaṃ. Idāni taṃ ekakadukatikacatukka...pe... ekādasakavasena vitthārato bhājetvā dassetuṃ idaṃ gahitaṃ. Tassattho - yaṃ vuttaṃ ‘sabbañca rūpaṃ, asaṅkhatā ca dhātū’ti, tasmīṃ padadvaye ‘katamaṃ sabbaṃ rūpaṃ nāma’? Idāni taṃ dassento cattāro ca mahābhūtātiādimāha. Tattha cattāroti gaṇanaparicchedo. Tena tesam ūnādhikabhāvaṃ nivāreti. ‘Ca’-saddo sampiṇḍanattho. Tena na kevalaṃ ‘cattāro mahābhūtāva’ rūpaṃ, aññampi atthīti ‘upādārūpaṃ’ sampiṇḍeti.

Mahābhūtāti ettha mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi mahābhūtata veditabbā. Etāni hi mahantapātubhāvato, mahābhūtasāmaññato, mahāparihārato, mahāvīkārato, mahantabhūtattā cāti imehi kāraṇehi mahābhūtānīti vuccanti. Tattha ‘mahantapātubhāvato’ti, etāni hi anupādinna kasantānēpi upādinna kasantānēpi mahantāni pātubhūtāni. Tesam anupādinna kasantāne evaṃ mahantapātubhāvata veditabbā - ekañhi cakkavālaṃ āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṃ dvādasa satasahassāni tīhi saṃsāraṇi cattāri satāni paññāsañca yojanāni. Parikkhepatō -

Upādinna kasantānēpi macchakacchapadevadānavādī sarīravasena mahantāneva pātubhūtāni. Vuttañhetam bhagavatā - “santi, bhikkhave, mahāsamudde yojanasatikāpi attabhāvāti”ādi.

‘Mahābhūtasāmaññato’ti etāni hi yathā māyākāro amaṇiṃyeva udakam maṇiṃ katvā dasseti, asuvaṇṇam yeva leḍḍum suvaṇṇam katvā dasseti, yathā ca sayam neva yakkho na pakkhī samāno yakkhabhāvampi pakkhibhāvampi dasseti, evameva sayam anīlāneva hutvā nīlam upādārūpam dasseti, apītāni... alohitāni... anodātāneva hutvā odātam upādārūpam dasseti māyākāramahābhūtasāmaññato mahābhūtāni. Yathā ca yakkhādīni mahābhūtāni yaṃ gaṇhanti neva tesam tassa anto na bahiṭhānam upalabbhati, na ca tam nissāya na tiṭṭhanti, evameva etānipi neva aññamaññassa anto na bahi ṭhitāni hutvā upalabbhanti, na ca aññamaññaṃ nissāya na tiṭṭhanti. Acinteyyaṭṭhānatāya yakkhādimahābhūtasāmaññatopi mahābhūtāni.

Yathā ca yakkhinīsaṅkhātāni mahābhūtāni manāpehi vaṇṇasaṇṭhānavikkhepehi attano bhayānakabhāvam paṭicchādetvā satte vañcenti, evameva etānipi itthipurisasarīrādīsu manāpena chavivaṇṇena, manāpena aṅgapaccaṅgasāṇṭhānena, manāpena ca hatthapādaṅgulibhamukavikkhepena attano kakkhaḷatādibhedam sarasalakkaṇam paṭicchādetvā bālajānam vañcenti, attano sabhāvam daṭṭhum na denti. Iti vañcakaṭṭhena yakkhinīmahābhūtasāmaññatopi mahābhūtāni.

‘Mahāparihārato’ti mahantehi paccayehi pariharitabbato. Etāni hi divase divase upanetabbattā mahantehi ghāsacchādanādīhi bhūtāni pavattānīti mahābhūtāni. Mahāparihārāni vā bhūtānīti mahābhūtāni.

‘Mahāvikārato’ti bhūtānam mahāvikārato. Etāni hi upādiṇṇānipi anupādiṇṇānipi mahāvikārāni honti. Tattha anupādiṇṇānam kappavuṭṭhāne vikāramahattam pākaṭam hoti, upādiṇṇānam dhātukkhobhakāle. Tathā hi -

Bhūmito vuṭṭhitā yāva, brahmalokā vidhāvati;
Acci accimato loke, dayhamānamhi tejasā.

Koṭisatasahassekam, cakkavāḷam vilīyati;
Kupitena yadā loko, salilena vinassati.

Koṭisatasahassekam, cakkavāḷam vikīrati;
Vāyodhātuppakopena, yadā loko vinassati.

Patthaddho bhavati kāyo, daṭṭho kaṭṭhamukhena vā;
Pathavīdhātuppakopena, hoti kaṭṭhamukheva so.

Pūtiyo bhavati kāyo, daṭṭho pūtimukhena vā;
Āpodhātuppakopena, hoti pūtimukheva so.

Santatto bhavati kāyo, daṭṭho aggimukhena vā;
Tejodhātuppakopena, hoti aggimukheva so.

Sañchinno bhavati kāyo, daṭṭho satthamukhena vā;
Vāyodhātuppakopena, hoti satthamukheva so.

Iti mahāvikārāni bhūtānīti mahābhūtāni.

‘Mahantabhūtattā cā’ti etāni hi mahantāni mahatā vāyāmena pariggahetabbattā, bhūtāni vijjamānattāti, mahantabhūtattā ca mahābhūtāni. Evaṃ mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi mahābhūtāni.

Catunnañca mahābhūtānaṃ upādāya rūpanti upayogatthe sāmivacanaṃ. Cattāri mahābhūtāni upādāya, nissāya, amuñcitvā pavattarūpanti attho. Idaṃ vuccati sabbam rūpanti idaṃ cattāri mahābhūtāni, padapaṭipāṭiyā niddiṭṭhāni tevīsati upādārūpānīti, sattavīsati ppabhedam sabbam rūpaṃ nāma.

Ekavidharūpasāṅgaho

Idāni taṃ vitthārato dassetuṃ ekavidhādīhi ekādasahi saṅgahehi mātikaṃ ṭhapento sabbam rūpaṃ na hetūtiādimāha.

Tattha ‘sabbam rūpa’nti idaṃ padaṃ ‘sabbam rūpaṃ na hetu’ ‘sabbam rūpaṃ ahetuka’nti evaṃ sabbapadehi saddhiṃ yojetabbam. Sabbāneva cetāni ‘na hetu’tiādīni tecattālīsapadāni uddiṭṭhāni. Tesu paṭipāṭiyā cattālīsapadāni mātikato gahetvā ṭhapitāni, avasāne tīṇi mātikāmuttakānīti. Evaṃ tāva paṭhame saṅgahe pāḷivavatthānameva veditabbam. Tathā dutiyasaṅgahādīsu.

Duvidharūpasāṅgaho

Tatrāyaṃ nayo - dutiyasaṅgahe tāva sataṃ cattāro ca dukā. Tattha atthi rūpaṃ upādā, atthi rūpaṃ noupādātiādayo ādimhi cuddasa dukā aññaṃaññasambandhābhāvato pakiṇṇakadukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhusamphassassa vatthūtiādayo pañcavīsati dukā vatthuavattuupaparikkhaṇavasena pavattattā vatthudukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhusamphassassa ārammaṇantiādayo pañcavīsati ārammaṇānārammaṇaupaparikkhaṇavasena pavattattā ārammaṇadukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhāyatananti ādayo dasa āyatanānāyatanaupaparikkhaṇavasena pavattattā āyatanadukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhudhātūtiādayo dasa dhātuadhātuupaparikkhaṇavasena pavattattā dhātudukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhundriyantiādayo aṭṭha indriyānindriyaupaparikkhaṇavasena pavattattā indriyadukā nāma. Tato atthi rūpaṃ kāyaviññattītiādayo dvādasa sukhumāsukhumarūpaupaparikkhaṇavasena pavattattā sukhumarūpadukā nāmāti. Idaṃ dutiyasaṅgahe pāḷivavatthānaṃ.

Tividharūpasāṅgaho

585. Tatiyasaṅgahe sataṃ tīṇi ca tikāni. Tattha dutiyasaṅgahe vuttesu cuddasasu pakiṇṇakadukesu ekaṃ ajjhattikadukaṃ sesehi terasahi yojetvā yaṃ taṃ rūpaṃ ajjhattikaṃ taṃ upādā; yaṃ taṃ rūpaṃ bāhiraṃ taṃ atthi upādā, atthi noupādātiādīnā nayena ṭhapitā terasa pakiṇṇakatikā nāma. Tato tameva dukkaṃ sesadukehi saddhiṃ yojetvā yaṃ taṃ rūpaṃ bāhiraṃ taṃ cakkhusamphassassa na vatthu, yaṃ taṃ rūpaṃ ajjhattikaṃ taṃ atthi cakkhusamphassassa vatthu, atthi cakkhusamphassassa na vatthūtiādīnā nayena sesatikā ṭhapitā. Tesam nāmañca gaṇanā ca tesameva vatthudukādīnaṃ vasena veditabbāti. Idaṃ tatiyasaṅgahe pāḷivavatthānaṃ.

Catubbidhādirūpasāṅgahā

586. Catutthasaṅgahe dvāvīsati catukkā. Tattha sabbapacchimo atthi rūpaṃ upādā atthi rūpaṃ noupādāti evaṃ idha vuttaṃ mātikaṃ anāmasitvā ṭhapito. Itare pana āmasitvā ṭhapitā. Kathaṃ? Ye tāva idha duvidhasaṅgahe pakiṇṇakesu ādito tayo dukā, tesu ekekaṃ gahetvā yaṃ taṃ rūpaṃ upādā taṃ atthi upādiṇṇaṃ, atthi anupādiṇṇantiādinā nayena pañcahi pañcahi dukehi saddhiṃ yojetvā dukattayamūlakā ādimhi pañcadasa catukkā ṭhapitā.

Idāni yo yaṃ catukko sanidassanaduko so yasmā yaṃ taṃ rūpaṃ sanidassanaṃ taṃ atthi sappatighaṃ, atthi appatighantiādinā nayena parehi vā, atthi upādā atthi noupādātiādinā nayena purimehi vā, dukehi saddhiṃ atthābhāvato kamābhāvato visesābhāvato ca yogaṃ na gacchati. Sanidassanañhi ‘appatighaṃ’ nāma, ‘no upādā’ vā natthīti atthābhāvato yogaṃ na gacchati. ‘Upādiṇṇaṃ pana anupādiṇṇaṃ atthi taṃ kamābhāvā yogaṃ na gacchati. Sabbadukā hi pacchimapacchimeheva saddhiṃ yojitā. Ayamettha kamo. Purimehi pana saddhiṃ kamābhāvoti. ‘Sati atthe kamābhāvo akāraṇaṃ. Tasmā upādiṇṇapadādīhi saddhiṃ yojetabbo’ti ce - na, visesābhāvā; upādiṇṇapadādīni hi iminā saddhiṃ yojitāni. Tattha ‘upādiṇṇaṃ vā sanidassanaṃ, sanidassanaṃ vā upādiṇṇa’nti vutte viseso natthīti visesābhāvāpi yogaṃ na gacchati. Tasmā taṃ catutthadukaṃ anāmasitvā, tato parehi atthi rūpaṃ sappatighantiādihi tīhi dukehi saddhiṃ ‘yaṃ taṃ rūpaṃ sappatighaṃ taṃ atthi indriyaṃ, atthi na indriyaṃ, yaṃ taṃ rūpaṃ appatighaṃ taṃ atthi indriyaṃ, atthi na indriya’ntiādinā nayena yujjamāne dve dve duke yojetvā cha catukkā ṭhapitā.

Yathā cāyaṃ catutthaduko yogaṃ na gacchati, tathā tena saddhiṃ ādidukopi. Kasmā? Anupādārūpassa ekantena anidassanattā. So hi yaṃ taṃ rūpaṃ noupādā taṃ atthi sanidassanaṃ, atthi anidassananti - evaṃ catutthena dukena saddhiṃ yojiyamāno yogaṃ na gacchati. Tasmā taṃ atikkamitvā pañcamena saha yojito. Evaṃ yo yena saddhiṃ yogaṃ gacchati, yo ca na gacchati so veditabboti. Idaṃ catutthasaṅgahe pāḷivavatthānaṃ. Ito pare pana pañcavidhasaṅgahādayo satta saṅgahā asammissā eva. Evaṃ sakalāyapi mātikāya pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ.

Rūpavibhattiekakaniddesavaṇṇanā

594. Idāni tassā atthaṃ bhājetvā dassetuṃ sabbam rūpaṃ na hetumevātiādi āraddhaṃ. Kasmā panettha ‘katamaṃ taṃ sabbam rūpaṃ na hetū’ti pucchā na katāti? Bhedābhāvato. Yathā hi dukādīsu ‘upādārūpa’mpi atthi ‘noupādārūpa’mpi, evamidha hetu na hetūtipi sahetukamahetukantipi bhedo natthi, tasmā puccham akatvā vibhattaṃ. Tattha ‘sabba’nti sakalaṃ, niravasesaṃ. ‘Rūpa’nti ayamassa sītādīhi ruppanabhāvadīpano sāmāññalakkhaṇaniddeso. Na hetumevāti sādharmaṇahetupaṭikkhepaniddeso.

Tattha hetu hetu paccayahetu uttamahetu sādharmaṇahetūti catubbidho hetu. Tesu ‘tayo kusalahetū, tayo akusalahetū, tayo abyākatahetū’ti ayaṃ ‘hetu hetu’ nāma. ‘Cattāro kho, bhikkhu, mahābhūtā hetu, cattāro mahābhūtā paccayo rūpakkhandhassa paññāpanāyā’ti ayaṃ ‘paccayahetu’ nāma. ‘Kusalākusalaṃ attano vipākaṭṭhāne, uttamam itthārammaṇaṃ kusalavipākaṭṭhāne, uttamam anitthārammaṇaṃ akusalavipākaṭṭhāne’ti ayaṃ ‘uttamahetu’ nāma. Yathāha - ‘atītānāgatapaccuppannānaṃ kammāsāmādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipākaṃ yathābhūtaṃ pajānāti’ti, ‘eseva hetu esa paccayo saṅkhārānaṃ yadidaṃ avijjā’ti avijjā saṅkhārānaṃ sādharmaṇahetu hutvā paccayaṭṭhaṃ pharātīti ayaṃ ‘sādharmaṇahetu’ nāma. Yathā hi pathavīraso āporaso ca madhurassāpi

amadhurassāpi paccayo, evaṃ avijjā kusalasaṅkhārānampi akusalasaṅkhārānampi sādharmaṇapaccayo hoti. Imasmiṃ panatthe ‘hetuḥetu’ adhippeto. Iti ‘hetū dhammā na hetū dhammā’ti mātikāya āgataṃ hetubhāvaṃ rūpassa niyametvā paṭikkhipanto ‘na hetumevā’ti āha. Iminā nayena sabbapadesu paṭikkhepaniddeso ca appaṭikkhepaniddeso ca veditabbo. Vacanattho pana sabbapadānaṃ mātikāvaṇṇanāyaṃ vuttoyeva.

Sappaccayamevāti ettha pana kammamuṭṭhānaṃ kammappaccayameva hoti, āhārasamuṭṭhānādīni āhārādipaccayānevāti evaṃ rūpasseva vuttacatupaccayavasena attho veditabbo. Rūpamevāti ‘rūpino dhammā arūpino dhammā’ti mātikāya vuttaṃ arūpibhāvaṃ paṭikkhipati. Uppannaṃ chahi viññāṇehīti paccuppannarūpameva cakkhuviññāṇādīhi chahi veditabbaṃ. Niyāmo pana cakkhuviññāṇādīni sandhāya gahito. Na hi tāni atītānāgataṃ vijānanti. Manoviññāṇaṃ pana atītampi anāgatampi vijānāti. Taṃ imasmiṃ pañcaviññāṇasote patitattā sotapatitameva hutvā gataṃ. Hutvā abhavaṭṭhena pana aniccameva. Jarāya abhibhavitabbadhammakattā jarābhibhūtamewa. Yasmā vā rūpakāye jarā pākāṭā hoti, tasmāpi ‘jarābhibhūtamevā’ti vuttaṃ.

Evaṃ ekavidhena rūpasāṅgahoti ettha ‘vidhā’-saddo mānasāṅṭhānakotṭhāsesu dissati. “Seyyohamasmīti vidhā, sadisoḥamasmīti vidhā”tiādīsu hi māno vidhā nāma. “Kathaṃvidhaṃ sīlavantaṃ vadanti, kathaṃvidhaṃ pañnavantaṃ vadanti”tiādīsu saṅṭhānaṃ. ‘Kathaṃvidha’nti hi padassa kathaṃsaṅṭhānanti attho. “Ekavidhena ñāṇavatthūṃ duvidhena ñāṇavatthū”tiādīsu kotṭhāso vidhā nāma. Idhāpi kotṭhāsova adhippeto.

Saṅghasaddopi sajātisañjātikiriyāgaṇanavasena catubbidho. Tattha “sabbe khattiyā āgacchantu, sabbe brāhmaṇā sabbe vessā sabbe suddā āgacchantu”, “yā cāvuso visākha, sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammāājīvo - ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā”ti ayaṃ ‘sajātisaṅgaho’ nāma. ‘Ekajātikā āgacchantū’ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbe jātiyā ekasaṅgahaṃ gatā. “Sabbe kosalakā āgacchantu, sabbe māgadhakā, sabbe bhārukacchakā āgacchantu”, “yo cāvuso visākha, sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhī - ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā”ti ayaṃ ‘sañjātisaṅgaho’ nāma. Ekaṭṭhāne jātā saṃvuddhā āgacchantūti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbe sañjātīṭṭhānena nivutthokāsenā ekasaṅgahaṃ gatā. “Sabbe hatthārohā āgacchantu, sabbe assārohā, sabbe rathikā āgacchantu”, “yā cāvuso visākha, sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo - ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti ayaṃ ‘kiriyaṅgaho’ nāma. Sabbeva hete attano kiriyākaraṇena ekasaṅgahaṃ gatā. “Cakkhāyatanaṃ katamakkhandhagaṇanaṃ gacchati? Cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati. Hañci cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati, tena vata re vattabbe - cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhena saṅgahita”nti, ayaṃ ‘gaṇanasāṅgaho’ nāma. Ayamidha adhippeto. Ekakoṭṭhāsenā rūpagaṇanāti ayañhettha attho. Esa nayo sabbattha.

Dukaniddesavaṇṇanā

Upādābhājanīyakathā

595. Idāni duvidhasaṅgahādīsu ‘atthi rūpaṃ upādā, atthi rūpaṃ noupādā’ti evaṃ bhedasabbhāvato pucchāpubbaṅgamaṃ padabhājanaṃ dassento katamaṃ taṃ rūpaṃ upādātiādīmāha. Tattha upādiyatīti ‘upādā’; mahābhūtāni gahetvā, amuñcitvā,

tāni nissāya pavattatīti attho. Idāni taṃ pabhedato dassento cakkhāyatanantiādimāha.

596. Evaṃ tevīsatividhaṃ upādārūpaṃ saṅkhepato uddisitvā puna tadeva vitthārato niddisanto katamaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatanantiādimāha. Tattha duvidhaṃ cakkhu - maṃsacakkhu paññācakkhu ca. Etesu ‘buddhacakkhu samantacakkhu ñāṇacakkhu dibbacakkhu dhammacakkhū’ti pañcavidhaṃ paññācakkhu. Tattha “addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe...pe... duviññāpaye”ti idaṃ buddhacakkhu nāma. “Samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇa”nti idaṃ samantacakkhu nāma. “Cakkhuṃ udapādi ñāṇaṃ udapādī”ti idaṃ ñāṇacakkhu nāma. “Addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, dibbena cakkhunā visuddhenā”ti idaṃ dibbacakkhu nāma. “Tasmiṃ yevāsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādī”ti idaṃ heṭṭhimamaggattayasaṅkhātamaṃ ñāṇaṃ dhammacakkhu nāma.

Maṃsacakkhupi pasādacakkhu sasambhāracakkhūti duvidhaṃ hoti. Tattha yoyaṃ akkhikūpake patitṭhito heṭṭhā akkhikūpakatṭhikena, upari bhamukatṭhikena, ubhato akkhikūṭehi, anto matthaluṅgena, bahiddhā akkhilomehi paricchinno maṃsapiṇḍo. Saṅkhepato ‘catasso dhātuyo, vaṇṇo gandho raso ojā, sambhavo saṅghānaṃ, jīvitamaṃ bhāvo kāyapasādo cakkhupasādo’ti cuddasasambhāro. Vitthārato ‘catasso dhātuyo, taṃsannissitavaṇṇagandharasaojāsaṅghānasambhavā cā’ti imāni dasa catusamuṭṭhānikattā cattālisaṃ honti. Jīvitamaṃ bhāvo kāyapasādo cakkhupasādoti cattāri ekantakammasamuṭṭhānānevāti imesaṃ catucattālīsāya rūpānaṃ vasena catucattālīsasambhāro. Yaṃ loko setaṃ cakkhuṃ puthulaṃ visaṭaṃ vitthiṇṇaṃ ‘cakkhu’nti sañjānanto na cakkhuṃ sañjānāti, vatthuṃ cakkhuto sañjānāti, so maṃsapiṇḍo akkhikūpe patitṭhito, nhārusuttakena matthaluṅge ābaddho, yattha setampi atthi, kaṇhampi lohitakampi, pathavīpi āpopi tejopi vāyopi, yaṃ semhūssadattā setaṃ, pittussadattā kaṇhaṃ, ruhirussadattā lohitakaṃ, pathavussadattā patthiṇṇaṃ hoti, āpussadattā paggharati, tejussadattā paridayhati, vāyussadattā sambhamati, idaṃ sasambhāracakkhu nāma.

Yo panettha sito ettha paṭibaddho catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, idaṃ pasādacakkhu nāma. Tadeva tassa sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe, abhimukhe ṭhitānaṃ sarīrasaṅghānupattidesabhūte diṭṭhimaṇḍale, sattasu picupaṭalesu āsittatelaṃ picupaṭalāni viya, sattakkhipaṭalāni byāpetvā, dhāraṇaṃ hāpanamaṇḍanaṃ abījanakiccāhi catūhi dhātūhi khattiyakumāro viya, sandhāraṇaābandhanaparipācanasamudīraṇakiccāhi catūhi dhātūhi katūpakāraṃ, utucittāhārehi upatthambhiyamānaṃ, āyunā anupāliyamānaṃ, vaṇṇagandharasādīhi parivutaṃ, pamāṇato ūkāsiramattaṃ, cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhamānaṃ tiṭṭhati. Vuttampi cetamaṃ dhammasenāpatinā -

“Yena cakkhuppasādena, rūpāni manupassati;
Parittaṃ sukhumaṃ etaṃ, ūkāsirasamūpama”nti.

Cakkhu ca taṃ āyatanañcāti cakkhāyatanamaṃ. Yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādoti idhāpi upayogattheyeva sāmivacanaṃ; cattāri mahābhūtāni upādiyitvā pavattappasādoti attho. Iminā pasādacakkhumeva gaṇhāti, sesacakkhuṃ paṭikkhipati. Yaṃ pana indriyagocarasutte “ekaṃ mahābhūtaṃ upādāya pasādo pathavīdhātuyā tīhi mahābhūtehi saṅgahito āpodhātuyā ca tejodhātuyā ca

vāyodhātuyā ca,” catuparivattasutte “dvinnam mahābhūtānaṃ upādāya pasādo pathavīdhātuyā ca āpodhātuyā ca dvīhi mahābhūtehi saṅgahito tejodhātuyā ca vāyodhātuyā cā”ti vuttaṃ, taṃ pariyāyena vuttaṃ. Ayañhi suttantikakathā nāma pariyāyadesanā. Yo ca catunnam mahābhūtānaṃ upādāya pasādo so tesu ekekassāpi dinnam dvinnampi pasādoyevāti iminā pariyāyena tattha desanā āgatā. Abhidhammo pana nippariyāyadesanā nāma. Tasmā idha ‘catunnam mahābhūtānaṃ upādāya pasādo’ti vuttaṃ.

‘Ayaṃ me attā’ti bālajanena pariggahitattā attabhāvo vuccati sarīrampi khandhapañcakampi. Tasmim pariyāpanno tannissitoti attabhāvapariyāpanno cakkhuviññāṇena passitum na sakkāti anidassano. Paṭighaṭṭanānighaṃso ettha jāyatīti sappaṭigho.

Yenātiādīsu ayaṃ saṅkhepattho - yena karaṇabhūtena cakkhunā ayaṃ satto idaṃ vuttappakāraṃ rūpaṃ atīte passi vā, vattamāne passati vā, anāgate passissati vā, sacassa aparibhinnaṃ cakkhu bhaveyya, athānena āpāthagataṃ rūpaṃ passe vā, atītaṃ vā rūpaṃ atītena cakkhunā passi, paccuppannaṃ paccuppannena passati, anāgataṃ anāgatena passissati, sace taṃ rūpaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgaccheyya cakkhunā taṃ rūpaṃ passeyyāti idamettha parikappavacanaṃ. Dassanapariñāyakaṭṭhena cakkhumpetam, sañjātisamosaraṇaṭṭhena cakkhāyatanampetam, suññatabhāvanissattaṭṭhena cakkhudhātupesā. Dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti cakkhundriyampetam. Lujjanapalujjanaṭṭhena lokopeso. Vaḷaṇjanaṭṭhena dvārāpesā. Apūraṇīyaṭṭhena samuddopeso. Parisuddhaṭṭhena paṇḍarampetam. Phassādīnaṃ abhiyāyanaṭṭhena khettaṃpetam. Tesamyeva patitṭhānaṭṭhena vatthumpetam. Samavisamaṃ dassentaṃ attabhāvaṃ netīti nettaṃpetam. Tenevaṭṭhena nayanampetam. Sakkāyapariyāpannaṭṭhena orimaṃ tīrampetam. Bahusādhāraṇaṭṭhena assāmikaṭṭhena ca suñño gāmopesoti.

Ettāvatā ‘passi vā’tiādīhi catūhi padehi cakkhumpetantiādīni cuddasa nāmāni yojetvā cakkhāyatanassa cattāro vavatthāpananayā vuttāti veditabbā. Kathaṃ? Ettha hi yena cakkhunā anidassanena sappaṭighena rūpaṃ sanidassanaṃ sappaṭighaṃ passi vā cakkhumpetam...pe... suñño gāmopeso, idaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatananti ayameko nayo. Evaṃ sesāpi veditabbā.

597. Idāni yasmā vijjuniccharaṇādikālesu anoloketukāmassāpi rūpaṃ cakkhupasādaṃ ghaṭṭeti, tasmā taṃ ākāraṃ dassetum dutiyo niddesavāro āraddho. Tattha yamhi cakkhumhīti yamhi adhikaraṇabhūte cakkhumhi. Rūpanti paccattavacanametam. Tattha paṭihaññi vāti atītattho. Paṭihaññati vāti paccuppannattho. Paṭihaññissati vāti anāgatattho. Paṭihaññe vāti vikappanattho. Atītañhi rūpaṃ atīte cakkhusmiṃ paṭihaññi nāma. Paccuppannaṃ paccuppanne paṭihaññati nāma. Anāgataṃ anāgate paṭihaññissati nāma. Sace taṃ rūpaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgaccheyya, cakkhumhi paṭihaññeyya taṃ rūpanti ayamettha parikappo. Atthato pana pasādaṃ ghaṭṭayamānameva rūpaṃ paṭihaññati nāma. Idhāpi purimanayeneva cattāro vavatthāpananayā veditabbā.

598. Idāni yasmā attano icchāya oloketukāmassa rūpe cakkhum upasaṃharato cakkhu rūpasmiṃ paṭihaññati, tasmā taṃ ākāraṃ dassetum tatiyo niddesavāro āraddho. So atthato pākaṭoyeva. Ettha pana cakkhu ārammaṇaṃ sampatīcchamānameva rūpaṃ paṭihaññati nāma. Idhāpi purimanayeneva cattāro vavatthāpananayā veditabbā.

599. Ito paraṃ phassapañcamakānaṃ uppattidassanavasena pañca, tesamyeva ārammaṇapaṭibaddhauppattidassanavasena pañcāti, dasa vārā dassitā. Tattha cakkhuṃ nissāyāti cakkhuṃ nissāya, paccayaṃ katvā. Rūpaṃ ārabbhāti rūpārammaṇaṃ āgamma, sandhāya, paṭicca. Iminā cakkhupasādavatthukānaṃ phassādīnaṃ purejātapaccayena cakkhudvārajanavāṭhipariyāpannānaṃ ārammaṇādhīpatiārammaṇūpanissayapaccayehi rūpassa paccayabhāvo dassito. Itaresu pañcasu vāresu rūpaṃ ārammaṇamassāti rūpārammaṇoti evaṃ ārammaṇapaccayamatteneva paccayabhāvo dassito. Yathā pana purimesu tīsu, evaṃ imesupi dasasu vāresu cattāro cattāro vavatthāpananayā veditabbā. Evaṃ katamaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatananti pucchāya uddhaṭaṃ cakkhuṃ 'idaṃ ta'nti nānappakārato dassetuṃ, purimā tayo, ime dasāti, terasa niddesavārā dassitā. Ekekasmiñcetta catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ āgatattā dvipaññāsāya nayehi paṭimaṇḍetvāva dassitāti veditabbā.

600. Ito paresu sotāyatanādiniddesepi eseva nayo. Visesaṃ mattaṃ panettha evaṃ veditabbā - suṇātīti sotaṃ. Taṃ sasambhārasotabilassa anto tanutambalomācīte aṅgulivedhakasaṇṭhāne padese vuttappakārāhi dhātūhi katūpakāraṃ, utucittāhārehi upatthambhiyamānaṃ, āyunaṃ anupāliyamānaṃ, vaṇṇādīhi parivutaṃ sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Ghāyatīti ghānaṃ. Taṃ sasambhāraghānabilassa anto ajappadasaṇṭhāne padese yathāvuttappakāraupakārupatthambhanānupālanaparivāraṃ hutvā ghānaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Sāyanaṭṭhena jivhā. Sā sasambhārajivhāmajjhassa upari uppadalaggasaṇṭhāne padese yathāvuttappakāraupakārupatthambhanānupālanaparivārā hutvā jivhāviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Yāvatā pana imasmiṃ kāye upādiṇṇakarūpaṃ nāma atthi, sabbattha kāyāyatanaṃ, kappāsapaṭale sneho viya, yathāvuttappakāraupakārupatthambhanānupālanaparivārameva hutvā kāyaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Ayamettha viseso. Seso pālīppabhedo ca attho ca cakkhuniddese vuttanayeneva veditabbo. Kevalaṇhi idha cakkhupadassa ṭhāne sotapadādīni, rūpapadassa ṭhāne saddapadādīni, passīti ādīnaṃ ṭhāne suṇītiādīpadāni ca āgatāni. 'Nettaṃpetā, nayanāmpeta'nti imassa ca padadvayassa abhāvā dvādasa dvādasa nāmāni honti. Sesāṃ sabbattha vuttasadisameva.

Tattha siyā - yadi yāvatā imasmiṃ kāye upādiṇṇakarūpaṃ nāma atthi, sabbattha kāyāyatanaṃ, kappāsapaṭale sneho viya. 'Evaṃ sante lakkhaṇasammissatā āpajjatī'ti. 'Nāpajjatī'ti. 'Kasmā'? 'Aññassa aññattha abhāvato'. 'Yadi evaṃ, na sabbattha kāyāyatana'nti? 'Neva paramatthato sabbattha. Vinibbhujitvā panassa nānākaraṇaṃ paññāpetuṃ na sakkā, tasmā evaṃ vuttaṃ. Yathā hi rūparasādayo, vālikācuṇṇāni viya, vivecetūṃ asakkuṇeyyatāya aññamaññabyāpinoti vuccanti, na ca paramatthato rūpe raso atthi. Yadi siyā rūpaggahaṇeneva rasaggahaṇaṃ gaccheyya. Evaṃ kāyāyatanaṃpi paramatthato neva sabbattha atthi, na ca sabbattha natthi, vivecetūṃ asakkuṇeyyatāyāti. Evamettha na lakkhaṇasammissatā āpajjatīti veditabbā'.

Apica lakkhaṇādivavatthāpanatopetesāṃ asammissatā veditabbā - etesu hi rūpābhigāhārahābhūtapasādalakkhaṇaṃ

daṭṭhukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇaṃ vā cakkhu, rūpesu
āviñchanarasam, cakkhuviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ,
daṭṭhukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Saddābhighātārahabhūtapasādalakkhaṇaṃ
sotukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇaṃ vā sotaṃ, saddesu
āviñchanarasam, sotaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ,
sotukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Gandhābhighātārahabhūtapasādalakkhaṇaṃ
ghāyitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇaṃ vā ghānaṃ,
gandhesu āviñchanarasam, ghānaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ
ghāyitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Rasābhighātārahabhūtapasādalakkhaṇaṃ
sāyitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇaṃ vā jivhā, rasesu
āviñchanarasā, jivhāviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānā,
sāyitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānā.

Phoṭṭhabbābhighātārahabhūtapasādalakkhaṇo
phusitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇo vā kāyo,
phoṭṭhabbesu āviñchanaraso, kāyaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhāno,
phusitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhāno.

Keci pana ‘tejādhikānaṃ bhūtānaṃ pasādo cakkhu, vāyupathaviāpādhikānaṃ
bhūtānaṃ pasādā sotaghānajivhā, kāyo sabbesa’nti vadanti. Apare ‘tejādhikānaṃ
pasādo cakkhu, vivaravāyuāpapathavādhikānaṃ pasādā sotaghānajivhākāyā’ti
vadanti. Te vattabbā - ‘suttaṃ āharathā’ti. Addhā suttameva na dakkhissanti. Keci
panettha ‘tejādīnaṃ guṇehi rūpādīhi anuggayhabhāvato’ti kāraṇaṃ vadanti. Te ca
vattabbā - ‘ko panevamāha - rūpādayo tejādīnaṃ guṇā’ti? Avinibbhogesu hi rūpesu
‘ayaṃ imassa guṇo, ayaṃ imassa guṇo’ti na labbhā vattum. Athāpi vadeyyum -
‘yathā tesu tesu sambhāresu tassa tassa bhūtassa adhikatāya pathaviādīnaṃ
sandhāraṇādīni kiccāni icchatha, evaṃ tejādiadhikesu sambhāresu rūpādīnaṃ
adhikabhāvadassanato icchitabbametam rūpādayo tesam guṇā’ti. Te vattabbā -
iccheyyāma, yadi āpādhikassa āsavassa gandhato pathaviādhike kappāse gandho
adhikataro siyā, tejādhikassa ca uṇhodakassa vaṇṇatopi sītūdakassa vaṇṇo
parihāyetha. Yasmā panetaṃ ubhayampi natthi, tasmā pahāyethetaṃ etesaṃ
nissayabhūtānaṃ visesakappanaṃ, yathā avisesepi ekakalāpe bhūtānaṃ
rūparasādayo aññamaññaṃ visadisā honti, evaṃ cakkhupasādādayo, avijjamānēpi
aññasmim visesakāraṇeti gahetabbametam.

Kiṃ pana taṃ yaṃ aññamaññaṃ asādhāraṇaṃ? Kammameva nesam
visesakāraṇaṃ. Tasmā kammavisesato etesaṃ viseso, na bhūtavisesato. Bhūtaviseso
hi sati pasādova nuppajjati. Samānānañhi pasādo, na visamānānanti porāṇā. Evaṃ
kammevisasato visesavantesu ca etesu cakkhusotāni asampattavisayaggāhakāni
attano nissayaṃ anallīnanissaye eva visaye viññāṇahetuttā. Ghānajivhākāyā
sampattavisayaggāhakā, nissayavasena ceva sayañca attano nissayaṃ allīneyeva
visaye viññāṇahetuttā.

Atthakathāyaṃ pana “āpāthagatattāva ārammaṇaṃ sampattaṃ nāma. Candamaṇḍalasūriyamaṇḍalānañhi dvācattālīsajojanasahassamatthake tthitānaṃ vaṇṇo cakkhupasādaṃ ghaṭṭeti. So dūre tthatvā paññāyamānopi sampattoyeva nāma. Taṃgocarattā cakkhu sampattagocameva nāma. Dūre rukkhāṃ chindantānampi, rajakānañca vatthaṃ dhovantānaṃ dūratova kāyavikāro paññāyati. Saddo pana dhātuparamparāya āgantvā sotaṃ ghaṭṭetvā saṇikaṃ vavatthānaṃ gacchatī”ti vuttaṃ.

Tattha kiñcāpi āpāthagatattā ārammaṇaṃ sampattanti vuttaṃ, candamaṇḍalādivaṇṇo pana cakkhuṃ asampatto dūre tthitova paññāyati. Saddopi sace saṇikaṃ āgaccheyya, dūre uppanno cirena suyeyya, paramparaghaṭṭanāya ca āgantvā sotaṃ ghaṭṭento asukadisāya nāmāti na paññāyeyya. Tasmā asampattagocarāneva tāni.

Ahiādisamānāni cetāni. Yathā hi ahi nāma bahi sittasammatthattāhāne nābhiramati, saṅkāraṭṭhānatiṇapaṇṇagahanavammikāniyeva pana pavisitvā nipannakāle abhiramati, ekaggataṃ āpajjati, evameva cakkhupetaṃ visamajjhāsayaṃ matṭhesu suvaṇṇabhittiādisu nābhiramati, oloketumpi na icchati, rūpacittapupphalatādicittesuyeva pana abhiramati. Tādisesu hi tthānesu cakkhumhi appahonte mukhampi vivaritvā oloketukāmā honti.

Susumāropi bahi nikkhanto gahetabbaṃ na passati, akkhīni nimmīletvāva carati. Yadā pana byāmasatamattaṃ udakaṃ ogāhitvā bilaṃ pavisitvā nipanno hoti, tadā tassa cittaṃ ekaggaṃ hoti sukhaṃ supati, evameva sotaṃ tampe bilajjhāsayaṃ ākāsaṇṇissitaṃ kaṇṇacchiddakūpakeyeva ajjhāsayaṃ karoti. Kaṇṇacchiddākāsoyeva tassa saddasavane paccayo hoti. Ajaṭākāsopi vaṭṭatiyeva. Antoleṇasmiñhi sajjhāye kariyamāne na leṇacchadanaṃ bhinditvā saddo bahi nikkhamati, dvāravātapānacchiddehi pana nikkhamitvā dhātuparamparāyeva ghaṭṭento gantvā sotapasādaṃ ghaṭṭeti. Atha tasmiṃ kāle ‘asuko nāma sajjhāyatī’ti leṇapitṭhe nisinnā jānanti.

Evam sante sampattagocarātaṃ hoti. ‘Kiṃ panetaṃ sampattagocara’nti? ‘Āma, sampattagocaraṃ’. ‘Yadi evaṃ, dūre bherīādisu vajjamānesu dūre saddoti jānanaṃ na bhavēyyā’ti? ‘No na bhavati. Sotapasādasmiñhi ghaṭṭite dūre saddo āsanne saddo, paratīre orimatīreti tathā tathā jānanākāro hoti. Dhammatā esā’ti. ‘Kiṃ etāya dhammatāya? Yato yato chiddaṃ tato tato savanaṃ hoti, candimasūriyādīnaṃ dassanaṃ viyāti asampattagocamevetam’.

Pakkhīpi rukkhhe vā bhūmiyaṃ vā na ramati. Yadā pana ekaṃ vā dve vā leḍḍupāte atikkamma ajaṭākāsaṃ pakkhando hoti, tadā ekaggacittataṃ āpajjati, evameva ghānampi ākāsaajjhāsayaṃ vātūpanissayagandhagocaraṃ. Tathā hi gāvo navavuṭṭhe deve bhūmiyaṃ ghāyitvā ghāyitvā ākāsaḥhimukhā hutvā vātaṃ ākaḍḍhanti. Aṅgulīhi gandhapiṇḍaṃ gahetvāpi ca upasiṅghanakāle vātaṃ anākaḍḍhanto neva tassa gandhaṃ jānāti.

Kukkuropi bahi vicaranto khemaṭṭhānaṃ na passati leḍḍupahārādīhi upadduto hoti. Antogāmaṃ pavisitvā uddhanaṭṭhāne chārikaṃ byūhitvā nipannassa pana phāsukaṃ hoti, evameva jivhāpi gāmajjhāsayaṃ āposannissitarasārammaṇā. Tathā hi tiyāmarattiṃ samaṇadhammaṃ katvāpi pātova pattacīvaramādāya gāmo pavisitabbo hoti. Sukkhakhādanīyassa ca na sakkā kheḷena atemitassa rasaṃ jānituṃ.

Siṅgālopi bahi caranto ratiṃ na vindati, āmakasusāne manussamaṃsaṃ khāditvā nipannasseva panassa phāsukaṃ hoti, evameva kāyopi upādiṇṇakajjhāsayo pathavīnissitaphoṭṭhabbārammaṇo. Tathā hi aññaṃ upādiṇṇakaṃ alabhamānā sattā attanova hatthatale sīsaṃ katvā nipajjanti. Ajjhattikabāhirā cassa pathavī ārammaṇaggahaṇe paccayo hoti. Susanthatassapi hi sayanassa, hatthe ṭhapitānampi vā phalānaṃ, na sakkā anisīdantena vā anippīlentena vā thaddhamudubhāvo jānitunti. Ajjhattikabāhirāpathavī etassa kāyapasādassa phoṭṭhabbajānane paccayo hoti. Evaṃ lakkhaṇādivavatthānatopetesam asaṃmissatā veditabbā. Aññeyeva hi cakkhupasādassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānagocarajjhāsayanissayā aññe sotapasādādānanti asaṃmissāneva cakkhāyatanādīni.

Apica nesaṃ asaṃmissatāya ayaṃ upamāpi veditabbā -yathā hi pañcavaṇṇānaṃ dhajānaṃ ussāpitānaṃ kiñcāpi chāyā ekābaddhā viya hoti, tassa tassa pana aññaṃaññaṃ asaṃmissāva yathā ca pañcavaṇṇeṇa kappāsena vaṭṭiṃ katvā dīpe jālite kiñcāpi jālā ekābaddhā viya hoti, tassa tassa pana aṃsuno pāṭiyekkā pāṭiyekkā jālā asaṃmissā eva, evameva kiñcāpi imāni pañcāyatanāni ekasmiṃ attabhāve samosaṭāni aññaṃaññaṃ pana asaṃmissāneva. Na kevalaṇca imāneva pañca, sesarūpānapi asaṃmissāneva. Imasmiñhi sarīre heṭṭhimakāyo majjhimakāyo uparimakāyoti tayo koṭṭhāsā. Tattha nābhito paṭṭhāya heṭṭhā heṭṭhimakāyo nāma. Tasmīṃ kāyadasakaṃ, bhāvadasakaṃ, āhārasamuṭṭhānāni aṭṭha, utusamuṭṭhānāni aṭṭha, cittasamuṭṭhānāni aṭṭhāti catucattālīsa rūpāni. Nābhito uddhaṃ yāva galavāṭakā majjhimakāyo nāma. Tattha ca kāyadasakaṃ, bhāvadasakaṃ, vatthudasakaṃ, āhārasamuṭṭhānādīni tīṇi aṭṭhakānīti catupaññāsa rūpāni. Galavāṭakato uddhaṃ uparimakāyo nāma. Tattha cakkhudasakaṃ, sotadasakaṃ, ghānadasakaṃ, jivhādasakaṃ, kāyadasakaṃ, bhāvadasakaṃ, āhārasamuṭṭhānādīni tīṇi aṭṭhakānīti caturāsīti rūpāni.

Tattha cakkhupasādassa paccayāni cattāri mahābhūtāni, vaṇṇo gandho raso ojā, jīvitindriyaṃ cakkhupasādoti idaṃ ekantato avinibhuttānaṃ dasannaṃ nipphannarūpānaṃ vasena cakkhudasakaṃ nāma. Iminā nayena sesānapi veditabbāni. Tesu heṭṭhimakāye rūpaṃ majjhimakāyuparimakāyarūpehi saddhiṃ asaṃmissaṃ. Sesakāyadvayepi rūpaṃ itarehi saddhiṃ asaṃmissameva. Yathā hi sāyanhasamaye pabbatacchāyā ca rukkhacchāyā ca kiñcāpi ekābaddhā viya honti aññaṃaññaṃ pana asaṃmissāva evaṃ imesupi kāyesu catucattālīsa catupaññāsa caturāsīti rūpāni ca kiñcāpi ekābaddhāni viya honti, aññaṃaññaṃ pana asaṃmissānevāti.

616. Rūpāyatananiddese vaṇṇova vaṇṇanibhā; nibhātīti vā nibhā. Cakkhuviññāṇassa pākāṭā hotīti attho. Vaṇṇova nibhā vaṇṇanibhā. Saddhiṃ nidassanena sanidassanaṃ, cakkhuviññāṇeṇa passitabbanti attho. Saddhiṃ paṭighena sappatighaṃ, paṭighaṭṭananighaṃsajanakanti attho. Nīlādīsu umāpupphasamānaṃ nīlaṃ, kaṇikārapupphasamānaṃ pītakaṃ, bandhujīvakaupupphasamānaṃ lohitaṃ, osadhitārakasamānaṃ odātaṃ. Jhāmaṅgārasamānaṃ kāḷakaṃ, mandarattaṃ sinduvārakaravīramakuḷasamānaṃ mañjīṭṭhakaṃ.

“Harittacahemavaṇṇakāmaṃsumukhapakkamā”ti ettha pana kiñcāpi ‘harī’ti suvaṇṇaṃ vuttaṃ, parato panassa jātārūpaggaṇeṇa gahitattā idha sāmaṃ hari nāma. Imāni satta vatthum anāmasitvā sabhāveneva dassitāni.

Harivaṇṇanti haritasaddalavaṇṇaṃ. Ambaṅkuravaṇṇanti ambaṅkurena samānavaṇṇaṃ. Imāni dve vatthuma āmasitvā dassitāni. Dīghādīni dvādasa vohārato dassitāni. So ca nesaṃ vohāro upanidhāyasiddho ceva sannivesasiddho ca. Dīghādīni hi aññaṃaññaṃ upanidhāyasiddhāni, vaṭṭādīni sannivesavisesena. Tattha rassaṃ upanidhāya tato uccataraṃ dīghaṃ, taṃ upanidhāya tato nīcataraṃ rassaṃ. Thūlaṃ upanidhāya tato khuddakataṃ aṇuṃ, taṃ upanidhāya tato mahantataṃ thūlaṃ. Cakkasaṇṭhānaṃ vaṭṭaṃ, kukkuṭaṇḍasaṇṭhānaṃ parimaṇḍalaṃ. Catūhi aṃsehi yuttaṃ caturaṃsaṃ. Chaḷaṃsādīsipi eseṇa nayo. Ninnanti onataṃ, thalanti unnataṃ.

Tattha yasmā dīghādīni phusitvā sakkā jānituma, nīlādīni panevaṃ na sakkā, tasmā na nippariyāyena dīghaṃ rūpāyatanaṃ; tathā rassaḍḍīni. Taṃ taṃ nissāya pana tathā tathā ṭhitama dīghaṃ rassanti tena tena vohārena rūpāyatanaṃ evettha bhāsanti veditabbaṃ. Chāyā ātapoti idama aññaṃaññaṃ aparicchinnama; tathā āloko andhakāro ca. Abbhā mahikātiādīni cattāri vatthunāva dassitāni. Tattha ‘abbhā’ti valāhako. ‘Mahikā’ti himama. Imehi catūhi abbhādīnaṃ vaṇṇā dassitā. Candamaṇḍalassa vaṇṇanibhātīādīhi tesama tesama pabhāvaṇṇā dassitā.

Tattha candamaṇḍalādīnaṃ vatthūnaṃ evama visesa veditabbo -maṇimayaṃ rajatapāṭicchannaṃ ekūnapaññāsayaṃ janāyāma vitthāraṃ candassa devaputtassa vimānaṃ candamaṇḍalaṃ nāma. Sovaṇṇamaṃ phalikapāṭicchannaṃ samapaṇṇāsayaṃ janāyāma vitthāraṃ sūriyassa devaputtassa vimānaṃ sūriyamaṇḍalaṃ nāma. Sattaratanaṃ mayāni sattaṭṭhadasadvādasayaṃ janāyāma vitthārāni tesama tesama devaputtānaṃ vimānāni tāra karūpāni nāma.

Tattha heṭṭhā cando, sūriyo upari, ubhinnaṃ antaraṃ yojanaṃ hoti. Candassa heṭṭhimantaṃ sūriyassa uparimantaṃ yojanaṃ satama hoti. Dvīsu passesu nakkhattatāraḍḍā gacchanti. Etesu pana tīsu cando dandhagamaṇo, sūriyo sīghagamaṇo, nakkhattatāraḍḍā sabbasīghagamaṇā. Kālena candima sūriyānaṃ purato honti kālena pacchā.

Āḍasamaṇḍalanti kaṃsaṃ mayama. Maṇṭi ṭhapetvā veḷuriyama seso jotira sādianekappabhedaṃ. Saṅkhoti sāmuddiko; muttā sāmuddikāpi, sesāpi. Veḷuriyoti veḷuvaṇṇamaṇi. Jātarūpaṃ vuccati satthuvaṇṇo. Satthā hi suvaṇṇavaṇṇo, suvaṇṇampi satthuvaṇṇama. Rajataṃ vuccati kaḥāpaṇo - lohamāsako dārumāsako jatumaśako, ye ‘vohāraṃ gacchanti’ti vuttaṃ taṃ sabbampi idha gahitaṃ.

Yama vā panaññaṃ pīti iminā pālīyagataṃ ṭhapetvā sesama taṭṭikapi lotika kaṇṇika vaṇṇādibhedaṃ rūpaṃ gahitaṃ. Tañhi sabbaṃ yevāpanakesu pavitṭhama.

Evama taṃ nīlādīnā bhedena bhinnampi rūpaṃ sabbaṃ lakkhaṇādīhi abhinnaṃ eva. Sabbañhetama cakkhupaṭiḥanaṃ analakkhaṇama rūpaṃ, cakkhuvīññaṇassa visaya bhāvaraṃ, tasseva gocarapaccupaṭṭhānaṃ, catumaḥābhūtapadaṭṭhānaṃ. Yathā cetama tathā sabbānīpi upādārūpāni. Yatha pana visesa atthi tattha vakkhāma. Sesamettha cakkhāyatanaṃ niddese vuttanaṃ yeneva veditabbaṃ. Kevalañhi tattha cakkhupubbaṅgama niddeso idha rūpapubbaṅgama. Tattha ‘cakkhuma peta’ntiādīni cuddasa nāmāni, idha ‘rūpaṃ peta’ntiādīni tīni. Sesama tādisameva. Yathā hi catūhi catūhi nayeḥi paṭimaṇḍetvā cakkhuma vavattāpetuma terasa vārā vuttā, idhāpi te tatheva vuttāti.

620. Saddāyatananiddese bherisaddoti mahābherīpahaṭabherīnaṃ saddo. Mudiṅgasaṅkhapaṇavasaddāpi mudiṅgādīpaccayā saddā. Gītasāṅkhāto saddo gītasaddo. Vuttāvasesānaṃ vīṇādīnaṃ tantibaddhānaṃ saddo vādītasaddo. Sammasaddoti kaṃsatālakaṭṭhatālasaddo. Pāṇisaddoti pāṇippahārasaddo. Sattānaṃ nigghosasaddoti bahūnaṃ sannipatitānaṃ apaññāyamānapadabyañjananigghosasaddo. Dhātūnaṃ sannighātasaddoti rukkhānaṃ aññamaññanighaṃsanaghaṇṭikākoṭanādisaddo. Vātassa vāyato saddo vātasaddo. Udakassa sandamānassa vā paṭihatassa vā saddo udakasaddo. Manussānaṃ sallāpādisaddo manussasaddo. Taṃ ṭhapetvā seso sabbopi amanussasaddo. Iminā padadvayena sabbopi saddo pariyādinno. Evaṃ santēpi vaṃsaphālanapilotikaphālanādīsu pavatto pāliyaṃ anāgatasaddo yevāpanakaṭṭhānaṃ pavittṭhoti veditabbo.

Evamayaṃ bherīsaddādinā bhedenā bhinnopi saddo lakkhaṇādīhi abhinnoyeva. Sabbopi hesa sotapaṭihanānalakkhaṇo saddo sotaviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. Sesaṃ cakkhāyatananiddese vuttanayeneva veditabbaṃ. Idhāpi hi catūhi catūhi nayehi paṭimaṇḍitā terasa vārā vuttā. Tesāṃ attho sakkā vuttanayeneva jānitunti na vitthārito.

624. Gandhāyatananiddese mūlagandhoti yaṃ kiñci mūlaṃ paṭicca nibbatto gandho. Sāragandhādīsupi eseva nayo. Asiddhadusiddhānaṃ ḍākādīnaṃ gandho āmakagandho. Macchasakalikāpūtimaṃsasamkiliṭṭhasappiādīnaṃ gandho vissagandho. Sugandhoti iṭṭhagandho. Duggandhoti aniṭṭhagandho. Iminā padadvayena sabbopi gandho pariyādinno. Evaṃ santēpi kaṇṇakagandhapilotikagandhādayo pāliyaṃ anāgatā sabbepi gandhā yevāpanakaṭṭhānaṃ pavittṭhāti veditabbā.

Evamayaṃ mūlagandhādinā bhedenā bhinnopi gandho lakkhaṇādīhi abhinnoyeva. Sabbopi hesa ghānapaṭihanānalakkhaṇo gandho, ghānaviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. Sesaṃ cakkhāyatananiddese vuttanayeneva veditabbaṃ. Idhāpi hi tatheva dvipaññāsanayapaṭimaṇḍitā terasa vārā vuttā. Te atthato pākaṭāyeva.

628. Rasāyatananiddese mūlasasoti yaṃ kiñci mūlaṃ paṭicca nibbattaraso. Khandharasādīsupi eseva nayo. Ambilanti takkambilādi. Madhuranti ekantato gosappiādi. Madhu pana kasāvayuttaṃ ciranikkhittaṃ kasāvaṃ hoti. Phāṇitaṃ khāriyuttaṃ ciranikkhittaṃ khāriyaṃ hoti. Sappi pana ciranikkhittaṃ vaṇṇagandhe jahantampi rasaṃ na jahatīti tadeva ekantamadhuraṃ. Tittakanti nimbapaṇṇādi. Kaṭukanti siṅgiveramaricādi. Loṇikanti sāmuddikaloṇādi. Khārikanti vātiṅgaṇakaḷīrādi. Lambilanti badarāmalakakapiṭṭhasālavādi. Kasāvanti haritakādi. Ime sabbepi rasā vatthuvaseṇa vuttā. Taṃtaṃvatthuto panettha rasova ambilādīhi nāmehi vuttoti veditabbo. Sādūti iṭṭharaso, asādūti aniṭṭharaso. Iminā padadvayena sabbopi raso pariyādinno. Evaṃ santēpi leḍḍurasabhittirasapilotikarasādayo pāliyaṃ anāgatā sabbepi rasā yevāpanakaṭṭhānaṃ pavittṭhāti veditabbā.

Evamayaṃ mūlasasādinābhedenā bhinnopi raso lakkhaṇādīhi abhinnoyeva. Sabbopi hesa jivhāpaṭihanānalakkhaṇo raso, jivhāviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. Sesaṃ cakkhāyatananiddese vuttanayeneva veditabbaṃ. Idhāpi hi tatheva dvipaññāsanayapaṭimaṇḍitā terasa vārā vuttā.

632. Itthindriyaniddese yanti karaṇavacanam. Yena kāraṇena itthiyā itthiliṅgādīni hontīti ayamettha attho. Tattha ‘liṅga’nti saṅghānam. Itthiyā hi hatthapādagīvāurādīnam saṅghānam na purisassa viya hoti. Itthīnañhi heṭṭhimakāyo visado hoti, uparimakāyo avisado. Hatthapādā khuddakā, mukham khuddakam. Nimittanti sañjānam. Itthīnañhi uramaṃsam avisadam hoti, mukham nimmassudāṭhikam. Kesabandhavatthaggahaṇampi na purisānam viya hoti. Kuttanti kiriya. Itthiyo hi daharakāle suppakamusalakehi kīḷanti, cittadhītalikāya kīḷanti, mattikavākena suttakam nāma kantanti. Ākappoti gamanādiākāro. Itthiyo hi gacchamānā avisadā gacchanti, tiṭṭhamānā nipajjamānā nisīdamānā khādamānā bhuñjamānā avisadā bhuñjanti. Purisampi hi avisadam disvā mātugāmo viya gacchatī tiṭṭhati nipajjati nisīdati khādati bhuñjatīti vadanti.

Itthattam itthibhāvoti ubhayampi ekattham; itthisabhāvoti attho. Ayam kammajo paṭisandhisamuṭṭhito. Itthiliṅgādīni pana itthindriyam paṭicca pavatte samuṭṭhātāni. Yathā hi bīje satī, bījam paṭicca, bījapaccayā rukkho vaḍḍhitvā sākāhaviṭṭasampanno hutvā ākāsam pūretvā tiṭṭhati, evameva itthibhāvasaṅkhāte itthindriye satī itthiliṅgādīni hontī. Bījam viya hi itthindriyam, bījam paṭicca vaḍḍhitvā ākāsam pūretvā ṭhitarukkho viya itthindriyam paṭicca itthiliṅgādīni pavatte samuṭṭhahanti. Tattha itthindriyam na cakkhuvīññeyyam, manovīññeyyameva. Itthiliṅgādīni cakkhuvīññeyyānīpi manovīññeyyānīpi.

Idam tam rūpam itthindriyanti idam tam rūpam, yathā cakkhundriyādīni purisassāpi hontī, na evam; niyamato pana itthiyā eva indriyam ‘itthindriyam’.

633. Purisindriyepi eseva nayo. Purisaliṅgādīni pana itthiliṅgādīnam paṭipakkhato veditabbāni. Purisassa hi hatthapādagīvāurādīnam saṅghānam na itthiyā viya hoti. Purisānañhi uparimakāyo visado hoti heṭṭhimakāyo avisado, hatthapādā mahantā, mukham mahantam, uramaṃsam visadam, massudāṭhikā uppajjanti. Kesabandhanavattaggahaṇam na itthīnam viya hoti. Daharakāle rathanaṅgalādīhi kīḷanti, vālikapāḷim katvā vāpiṃ nāma khananti, gamanādīni visadāni hontī. Itthimpi gamanādīni visadāni kurumānam disvā ‘puriso viya gacchatī’tiādīni vadanti. Sesam itthindriye vuttasadisameva.

Tattha itthibhāvalakkhaṇam itthindriyam, itthīti pakāsanarasam, itthiliṅganimittakuttākappānam kāraṇabhāvapaccupaṭṭhānam. Purisabhāvalakkhaṇam purisindriyam, purisoti pakāsanarasam, purisaliṅganimittakuttākappānam kāraṇabhāvapaccupaṭṭhānam. Ubhayampetaṃ paṭhamakappikānam pavatte samuṭṭhātī. Aparabhāge paṭisandhiyam. Paṭisandhisamuṭṭhitampi pavatte calatī parivattatī.

Yathāha -

“Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno itthiliṅgam pātubhūtam hoti. Tena kho pana samayena aññatarissā bhikkhuniyā purisaliṅgam pātubhūtam hotī’ti.

Imesu pana dvīsu purisaliṅgam uttamam, itthiliṅgam hīnam. Tasmā purisaliṅgam balavaakusalena antaradhāyati, itthiliṅgam dubbalakusalena patitṭhātī. Itthiliṅgam pana antaradhāyantam dubbalaakusalena antaradhāyati, purisaliṅgam balavakusalena patitṭhātī. Evam ubhayampi akusalena antaradhāyati, kusalena patitṭhātīti veditabbam.

Ubhatobyañjanakassa pana kiṃ ekaṃ indriyaṃ udāhu dveti? Ekaṃ. Tañca kho itthiubhatobyañjanakassa itthindriyaṃ, purisaubhatobyañjanakassa purisindriyaṃ. ‘Evaṃ sante dutiyabyañjanakassa abhāvo āpajjati. Indriyañhi byañjanakāraṇaṃ vuttaṃ. Tañcassa natthi’ti? ‘Na tassa indriyaṃ byañjanakāraṇaṃ’. ‘Kasmā’? ‘Sadā abhāvato. Itthiubhatobyañjanakassa hi yadā itthiyā rāgacittaṃ uppajjati, tadāva purisabyañjanaṃ pākaṭaṃ hoti, itthibyañjanaṃ paṭicchannaṃ gulhaṃ hoti. Tathā itarassa itaraṃ.

Yadi ca tesāṃ indriyaṃ dutiyabyañjanakāraṇaṃ bhaveyya, sadāpi byañjanadvayaṃ tiṭṭheyya. Na pana tiṭṭhati. Tasmā veditabbameṭaṃ na tassa taṃ byañjanakāraṇaṃ. Kammasahāyaṃ pana rāgacittamevettha kāraṇaṃ. Yasmā cassa ekameva indriyaṃ hoti, tasmā itthiubhatobyañjanako sayampi gabbhaṃ gaṇhāti, parampi gaṇhāpeti. Purisaubhatobyañjanako paraṃ gabbhaṃ gaṇhāpeti, sayaṃ pana na gaṇhātīti.

634. Jīvitindriyaniddese yaṃ vattabbaṃ taṃ heṭṭhā arūpajīvitindriye vuttameva. Kevalaṃhi tattha yo tesāṃ arūpīnaṃ dhammānanti vuttaṃ, idha rūpajīvitindriyattā yo tesāṃ rūpīnaṃ dhammānanti ayameva viseso. Lakkhaṇādīni panassa evaṃ veditabbāni - sahaṇātarūpānupālanaṃ lakkhaṇaṃ jīvitindriyaṃ, tesāṃ pavattanarasāṃ, tesāṃ yeva ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ, yāpayitabbabhūtapadaṭṭhānanti.

635. Kāyaviññattiniddese kāyaviññattīti ettha tāva kāyena attano bhāvaṃ viññāpentānaṃ tiracchānehi purisānaṃ, purisehi vā tiracchānānampi kāyagahaṇānusārena gahitāya etāya bhāvo viññāyatīti ‘viññatti’. Sayaṃ kāyagahaṇānusārena viññāyatīti ‘viññatti’. ‘Kāyena saṃvaro sādhu’tiādīsu āgato copanasaṅkhāto kāyova viññatti ‘kāyaviññatti’. Kāyavipphandanena adhippāyaviññāpanahetuttā, sayañca tathā viññeyyattā kāyena viññattīti ‘kāyaviññatti’.

Kusalacittassa vātiādīsu aṭṭhahi kāmāvacarehi abhiññācittena cāti navahi kusalcittēhi kusalcittassa vā, dvādasahipi akusalacittēhi akusalacittassa vā, aṭṭhahi mahākiriyehi dvīhi ahetukakiriyehi abhiññāppattena ekena rūpāvacarakiriyeṇāti ekādasahi kiriyacittēhi abyākatacittassa vā. Ito aññāni hi cittāni viññattiṃ na janenti. Sekkhāsekkhaputhujjanānaṃ pana ettakeheva cittēhi viññatti hotīti etesaṃ kusalcittānaṃ vasena tīhi padehi ‘hetuto’ dassitā.

Idāni chahi padehi ‘phalato’ dassetuṃ abhikkamantassa vātiādi vuttaṃ. Abhikkamādayo hi viññattivāsena pavattattā viññattiphalaṃ nāma. Tattha ‘abhikkamantassā’ti purato kāyaṃ abhiharantassa. Paṭikkamantassāti pacchato paccāharantassa. Āloketassāti ujukaṃ pekkhantassa. Vilokentassāti ito cito ca pekkhantassa. Samiñjentassāti sandhaya saṅkocentassa. Pasārentassāti sandhaya paṭipañāmentassa.

Idāni chahi padehi ‘sabhāvato’ dassetuṃ kāyassa thambhanāti ādi vuttaṃ. Tattha ‘kāyassā’ti sarīrassa. Kāyaṃ thambhetvā thaddhaṃ karotīti thambhanā. Tameva upasaggena vaḍḍhetvā santhambhanāti āha. Balavatarā vā thambhanā ‘santhambhanā’. Santhambhitattanti santhambhitabhāvo. Viññāpanavasena viññatti. Viññāpanāti viññāpanākāro. Viññāpitabhāvo viññāpitattaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ taṃ heṭṭhā dvārakathāyaṃ vuttameva. Tathā vacīviññattiyaṃ.

636. Vacīviññattītipadassa pana niddesapadānañca attho tattha na vutto, so evaṃ veditabbo - vācāya attano bhāvaṃ viññāpentānaṃ tiracchānehi purisānaṃ, purisehi vā tiracchānānampi, vacīgahaṇānusārena gahitāya etāya bhāvo viññāyatīti viññatti. Sayañca vacīgahaṇānusārena viññāyatīti viññatti. “Sādhū vācāya saṃvaro”tiādīsu āgatā copanasaṅkhātā vacī eva viññatti ‘vacīviññatti’. Vacīghosena adhippāyaviññāpanahetuttā sayañca tathāviññeyyattā vācāya viññattīti ‘vacīviññatti’. Vācā girātiādīsu vuccatīti ‘vācā’. Gīriyatīti ‘gīrā’. Byappathoti vākyabhedo. Vākyāñca taṃ patho ca atthaṃ ñātukāmānaṃ ñāpetukāmānañcātipi ‘byappatho’. Udīriyatīti udīraṇaṃ. Ghussatīti ghoso. Kariyatīti kammaṃ. Ghosova kammaṃ ghosakammaṃ. Nānappakārehi kato ghosoti attho. Vacīyā bhedo vacībhedo. So pana ‘na bhaṅgo, pabhedagatā vācā evā’ti ñāpanatthaṃ vācā vacībhedoti vuttaṃ. Imehi sabbehi padehi ‘saddavācāva’ dassitā. Idāni tāya vācāya saddhiṃ yojetvā heṭṭhā vuttatthānaṃ viññattiādīnaṃ padānaṃ vasena tihākārehi sabhāvato taṃ dassetuṃ yā tāya vācāya viññattītiādī vuttaṃ. Taṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

Idāni viññattisamuṭṭhāpakacittesu asammohatthaṃ dvattiṃsa chabbīsa ekūnavīsati soḷasa pacchimānīti idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ - dvattiṃsa cittāni hi rūpaṃ samuṭṭhāpenti, iriyāpathampi upatthambhenti, duvidhampi viññattiṃ janenti. Chabbīsati viññattimeva na janenti, itaradvayaṃ karonti. Ekūnavīsati rūpameva samuṭṭhāpenti, itaradvayaṃ na karonti. Soḷasa imesu tīsu ekampi na karonti.

Tattha dvattiṃsāti heṭṭhā vuttāneva kāmāvacarato aṭṭha kusalāni, dvādasa akusalāni, kiriyato dasa cittāni, sekkhaputhujjanānaṃ abhiññācittāṃ, khīṇāsavānaṃ abhiññācittānti. Chabbīsāti rūpāvacarato pañca kusalāni, pañca kiriyāni, arūpāvacarato cattāri kusalāni, cattāri kiriyāni, cattāri maggacittāni, cattāri phalacittānīti. Ekūnavīsattīti kāmāvacarakusalavipākato ekādasa, akusalavipākato dve, kiriyato kiriyamanodhātu, rūpāvacarato pañca vipākacittānīti. Soḷasāti dve pañcaviññāṇāni, sabbasattānaṃ paṭisandhicittāṃ, khīṇāsavānaṃ cuticittāṃ, arūpe cattāri vipākacittānīti. Imāni soḷasa rūpiriyāpathaviññattīsu ekampi na karonti. Aññānīpi bahūni arūpe uppannāni anokāsagatatā rūpaṃ na samuṭṭhāpenti. Na tāneva, kāyavacīviññattiyopi.

637. Ākāsadhātuniddese na kassati, na nikassati, kasituṃ vā chindituṃ vā bhindituṃ vā na sakkāti ākāso. Ākāsova ākāsatāṃ, kheḷagatādi viya. Ākāso vā gatanti ‘ākāsatāṃ’. Na haññatīti aghaṃ, aghaṭṭanīyanti attho. Aghameva aghagataṃ. Chiddaṭṭhena vivaro. Vivarova vivaragataṃ. Asamphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehi etehi asamphuṭṭhaṃ nijaṭṭhākāsaṃva kathitaṃ. Lakkhaṇādito pana rūpaparicchedalakkhaṇā ākāsadhātu, rūpapariyantappakāsanarasā, rūpamariyādapaccupaṭṭhānā asamphuṭṭhabhāvachiddavivarabhāvapaccupaṭṭhānā vā, paricchinna-rūpapadaṭṭhānā, yāya paricchinnesu rūpesu ‘idamito uddhaṃ adho tiriya’nti ca hoti.

638. Ito pare rūpassalahutādīnaṃ niddesā cittassalahutādīsu vuttanayeneva veditabbā. Lakkhaṇādito panettha adandhatālakkhāṇā rūpassa lahutā, rūpānaṃ garubhāvavinodanarasā, lahuparivattitāpaccupaṭṭhānā, lahurūpapadaṭṭhānā. Athaddhatālakkhāṇā rūpassa mudutā, rūpānaṃ thaddhabhāvavinodanarasā, sabbakiriyāsu avirodhitāpaccupaṭṭhānā, mudurūpapadaṭṭhānā. Sarīrakiriyānukūlakammaññabhāvalakkhaṇā rūpassa kammaññatā, akammaññatāvinodanarasā, adubbalabhāvapaccupaṭṭhānā,

kammaññarūpapadaṭṭhānā.

Etā pana tisso na aññamaññaṃ vijahanti. Evaṃ santēpi yo arogino viya rūpānaṃ lahubhāvo, adandhatālahuparivattippakāro, rūpadandhattakaradhātukkhobhapaṭipakkhapaccayasamuṭṭhāno, so rūpavikāro ‘rūpassalahutā’. Yo suparimadditacammasseva rūpānaṃ mudubhāvo sabbakiriyāvisesesu sarasavattanabhāvo vasavattanabhāvamaddavappakāro rūpathaddhattakaradhātukkhobhapaṭipakkhapaccayasamuṭṭhāno, so rūpavikāro ‘rūpassa mudutā’. Yo pana sudhantasuvaṇṇasseva rūpānaṃ kammaññabhāvo sarīrakiriyānukūlabhāvappakāro sarīrakiriyānaṃ ananukūlakaradhātukkhobhapaṭipakkhapaccayasamuṭṭhāno, so rūpavikāro ‘rūpassa kammaññatā’ti. Evametāsaṃ viseso veditabbo.

Etā pana tissopi kammaṃ kātuṃ na sakkoti, āhārādayova karonti. Tathā hi yogino ‘ajja amhehi bhojanasappāyaṃ laddhaṃ, kāyo no lahu mudu kammañño’ti vadanti. ‘Ajja utusappāyaṃ laddhaṃ, ajja amhākaṃ cittaṃ ekaggaṃ, kāyo no lahu mudu kammañño’ti vadantīti.

641. Upacayasantatiniddesesu āyatanānanti aḍḍhekādasannaṃ rūpāyatanānaṃ. Ācayoti nibbatti. So rūpassa upacayoti yo āyatanānaṃ ācayo punappunaṃ nibbattamānānaṃ, sova rūpassa upacayo nāma hoti; vaḍḍhīti attho. Yo rūpassa upacayo sā rūpassa santatīti yā evaṃ upacitānaṃ rūpānaṃ vaḍḍhi, tato uttaritaraṃ pavattikāle sā rūpassa santati nāma hoti; pavattīti attho. Nadiṭṭe khatakūpasmiñhi udakuggamanakālo viya ācayo, nibbatti; paripuṇṇakālo viya upacayo, vaḍḍhi; ajjhottharivā gamanakālo viya santati, pavattīti veditabbā.

Evaṃ kiṃ kathitaṃ hotīti? Āyatanena hi ācayo kathito, ācayena āyatanānaṃ kathitaṃ. Ācayova kathito āyatanameva kathitaṃ. Evampi kiṃ kathitaṃ hotīti? Catusantatirūpānaṃ ācayo upacayo nibbatti vaḍḍhi kathitā. Atthato hi ubhayampetaṃ jātirūpasseeva adhivacanaṃ. Ākāraṇānattena pana veneyyavasena ca upacayo santatīti uddesadesanaṃ katvā yasmā ettha atthato nānattaṃ natthi, tasmā niddese “yo āyatanānaṃ ācayo so rūpassa upacayo, yo rūpassa upacayo sā rūpassa santatī”ti vuttaṃ.

Yasmā ca ubhayampetaṃ jātirūpasseeva adhivacanaṃ tasmā ettha ācayalakkhaṇo rūpassa upacayo, pubbantato rūpānaṃ ummujjāpanaraso, niyyātanapaccupaṭṭhāno paripuṇṇabhāvapaccupaṭṭhāno vā, upacitarūpapadaṭṭhāno. Pavattilakkhaṇā rūpassa santati, anuppabandharasā, anupacchedapaccupaṭṭhānā, anuppabandharūpapadaṭṭhānāti veditabbā.

643. Jaratāniddese jīraṇakavasena jarā; ayamettha sabhāvaniddeso. Jīraṇākāro jīraṇatā. Khaṇḍiccanti ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Pacchimā dve pakatiniddesā. Ayañhi ‘jarā’ti iminā padena sabhāvato dīpitā; tenassāyaṃ sabhāvaniddeso. ‘Jīraṇatā’ti iminā ākārato; tenassāyaṃ ākāraniddeso. Khaṇḍiccanti iminā kālātikkame dantanakhānaṃ khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. Pāliccanti iminā kesalomānaṃ palitabhāvakaraṇakiccato. Valittacatāti iminā maṃsaṃ milāpetvā tace valibhāvakaraṇakiccato dīpitā. Tenassā ime ‘khaṇḍicca’ntiādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṃ vikārānaṃ dassanavasena pākaṭibhūtā pākaṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnaṃ saṃbhaggaṃ palibhaggaṭāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so

gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīsu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhum ummīletvāpi gayhati, na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripākoti imehi pana padehi kālātikameyeva abhibyattāya āyukkhaṃyacakkhādiindriyaparipākasaññitāya pakatiyā dīpitā. Tenassime pacchimā dve pakatiniddesāti veditabbā. Tattha yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā ‘āyuno saṃhānī’ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni, sukhumampi attano visayaṃ sukheneva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni āluḷitāni avisadāni, olārikampi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā ‘indriyānaṃ paripāko’tipi phalūpacāreneva vuttā.

Sā panāyaṃ evaṃ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākaṭā paṭicchannāti duvidhā hoti. Tattha dantādīsu khaṇḍabhāvādidassanato rūpadhammesu jarā pākaṭajarā nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato paṭicchannajarā nāma. Puna avīci savīcīti evampi duvidhā hoti. Tattha mañikanakaratapavāḷacandimasūriyādīnaṃ viya, mandadasakādīsu pāṇīnaṃ viya ca, pupphaphalapallavādīsu ca apāṇīnaṃ viya, antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ duviññeyyattā jarā avīcijarā nāma; niranantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suviññeyyattā jarā savīcijarā nāmāti veditabbā.

Lakkhaṇādītopi rūpaparipākalakkhaṇā rūpassa jaratā, upanayanarasā, sabhāvānapagamepi navabhāvāpagamapaccupaṭṭhānā, vīhipurāṇabhāvo viya paripaccamānarūpapadaṭṭhānāti veditabbā.

644. Aniccatāniddese khayagamanavasena khayō, vayagamanavasena vayo, bhijjanavasena bhedo. Atha vā, yasmā taṃ patvā rūpaṃ khīyati, veti, bhijjati ca, tasmā khīyati etasminti ‘khayo’, veti etasminti ‘vayo’, bhijjati etasminti ‘bhedo’. Upasaggavasena padaṃ vaḍḍhetvā bhedova paribhedo. Hutvā abhāvaṭṭhena, na niccanti aniccaṃ. Tassa bhāvo aniccatā. Antaradhāyati etthāti antaradhānaṃ. Maraṇaṇhi patvā rūpaṃ antaradhāyati, adassanaṃ gacchati. Na kevalaṇca rūpameva, sabbepi pañcakkhandhā. Tasmā pañcannampi khandhānaṃ aniccatāya idameva lakkhaṇanti veditabbaṃ. Lakkhaṇādīto pana paribhedalakkhaṇā rūpassa aniccatā, saṃsīdanarasā, khayavayapaccupaṭṭhānā, paribhijjamānarūpapadaṭṭhānāti veditabbā.

Heṭṭhā jāti gahitā jarā gahitā, imasmiṃ ṭhāne maraṇaṃ gahitaṃ. Ime tayo dhammā imesaṃ sattānaṃ ukkhittāsikapaccāmittasadisā. Yathā hi purisassa tayo paccāmittā otāraṃ gavesamānā vicareyyuṃ. Tesu eko evaṃ vadeyya - ‘etaṃ nīharitvā aṭavipavesanaṃ mayhaṃ bhāro hotū’ti. Duttiyo ‘aṭavigatakāle pothetvā pathaviyaṃ pātanaṃ mayhaṃ bhāro’ti. Tatiyo ‘pathavigatakālato paṭṭhāya asinā sīsacchedanaṃ mayhaṃ bhāro’ti. Evarūpā ime jāti ādayo. Nīharitvā aṭavipavesanapaccāmittasadisā hettha jāti, tasmīṃ tasmīṃ ṭhāne nibbattāpanato. Aṭavigataṃ pothetvā pathaviyaṃ pātanaṃ paccāmittasadisā jarā, nibbattakkhandhānaṃ dubbalaparādhīnamañcaparāyaṇabhāvakaraṇato. Pathavigatassa asinā sīsacchedakapaccāmittasadisā maraṇaṃ, jarāppattānaṃ khandhānaṃ jīvitakkhaṃyapāpanatoti.

645. Kabaḷikārāhāraniddese kabaḷaṃ karīyatīti kabaḷikāro. Āharīyatīti āhāro. Kabaḷaṃ

katvā ajjhoharīyatīti attho. Rūpaṃ vā āharatītipi ‘āhāro’. Evaṃ vatthuvaseṇa nāmaṃ uddharitvā puna vatthuvaseṇevetaṃ pabhedato dassetuṃ odano kummāsotiādi vuttaṃ. Odaṇādīni hi phāṇitapariyantāni dvādasa idhādhīpetassa āhāraṇaṃ vatthūni. Pāḷiyaṃ anāgatāni mūlaphalādīni yevāpanakaṃ pavitṭhāni.

Idāni tāni mūlaphalādīni kattabbato dassetuṃ yaṃhi yaṃhi janapadetiādimāha. Tattha mukhena asitabbaṃ bhuñjitabbanti mukhāsiyaṃ. Dantehi vikhāditabbanti dantavikhādanaṃ. Galena ajjhoharitabbanti galajjhoharaṇīyaṃ. Idāni taṃ kiccavasena dassetuṃ kucchivittthambhananti āha. Tañhi mūlaphalādi odanakummāsādi vā ajjhohaṇaṃ kucchiṃ vittthambheti. Idamassa kiccaṃ. Yāya ojāya sattā yāpentīti heṭṭhā sabbapadehi savatthukaṃ āhāraṃ dassetvā idāni nibbaṭṭitaōjameva dassetuṃ idaṃ vuttaṃ.

Kiṃ panettha vatthussa kiccaṃ? Kiṃ ojāya? Parissayaharaṇapālanāni. Vatthuhi parissayaṃ harati pāletuṃ na sakkoti, ojā pāleti parissayaṃ harituṃ na sakkoti. Dvepi ekato hutvā pāletumpi sakkonti parissayampi harituṃ. Ko panesa parissayo nāma? Kammajatejo. Antokucchiyañhi odaṇādivatthusmiṃ asati, kammajatejo utṭhahitvā udarapaṭalaṃ gaṇhāti, ‘chātomhi, āhāraṃ me dethā’ti vadāpeti. Bhuttakāle udarapaṭalaṃ muñcitvā vatthuṃ gaṇhāti. Atha satto ekaggo hoti.

Yathā hi chāyārakkhaso chāyaṃ pavitṭhaṃ gahetvā devasaṅkhalikāya bandhitvā attano bhavane modanto chātakāle āgantvā sīse ḍaṃsati. So ḍaṭṭhattā viravati. Taṃ viravaṃ sutvā ‘dukkhappatto ettha atthī’ti tato tato manussā āgacchanti. So āgatāgate gahetvā khāditvā bhavane modati. Evaṃsāmpadamidaṃ veditabbaṃ. Chāyārakkhaso viya hi kammajatejo, devasaṅkhalikāya bandhitvā ṭhapitasatto viya udarapaṭalaṃ, puna āgatamanussā viya odaṇādivatthu, otarivā sīse ḍaṃsanaṃ viya kammajatejassa vatthuto muttassa udarapaṭalaggahaṇaṃ, ḍaṭṭhassa viravanakālo viya ‘āhāraṃ dethā’ti vacanakālo, tāya saññāya āgatāgate gahetvā khāditvā bhavane modanakālo viya kammajatejena udarapaṭalaṃ muñcitvā vatthusmiṃ gahite ekaggacittatā.

Tattha oḷārike vatthusmiṃ ojā mandā hoti. Sukhume balavatī. Kudrūsakabhaddādīni hi bhuñjitvā muhutteneva chāto hoti. Sappiādīni pivitvā ṭhitassa divasampi bhattaṃ na ruccati. Ettha ca upādāyupādāya oḷārikasukhumatā veditabbā. Kumbhīlānañhi āhāraṃ upādāya morānaṃ āhāro sukhumo. Kumbhīlā kira pāsāṇe gilanti. Te ca nesaṃ kucchippattā vilīyanti. Morā sappavicchikādiḍḍhā khādanti. Morānaṃ pana āhāraṃ upādāya taracchānaṃ āhāro sukhumo. Te kira tivassachadditāni visāṇāni ceva aṭṭhīni ca khādanti. Tāni ca nesaṃ kheḷena temitamattāneva kandaṃmūlaṃ viya mudukāni honti. Taracchānampi āhāramupādāya hatthīnaṃ āhāro sukhumo. Te hi nānārukkhasākhādayo khādanti. Hatthīnaṃ āhārato gavayagokaṇṇamigādīnaṃ āhāro sukhumo. Te kira nissārāni nānārukkhapaṇṇādīni khādanti. Tesampi āhārato gunnaṃ āhāro sukhumo. Te allasukkhatiṇāni khādanti. Tesampi āhārato sasānaṃ āhāro sukhumo. Sasānaṃ āhārato sakuṇānaṃ āhāro sukhumo. Sakuṇānaṃ āhārato paccantavāsīnaṃ āhāro sukhumo. Paccantavāsīnaṃ āhārato gāmaḥhojakānaṃ āhāro sukhumo. Gāmaḥhojakānaṃ āhārato rājarājamahāmattānaṃ āhāro sukhumo. Tesampi āhārato cakkavattino āhāro sukhumo. Cakkavattino āhārato bhummadevānaṃ āhāro sukhumo. Bhummadevānaṃ āhārato cātumahārājikānaṃ āhāro sukhumo. Evaṃ yāva paranimmitavasavattīnaṃ āhāro vitthāretabbo. Tesampi panāhāro sukhumotveva niṭṭhaṃ patto.

Lakkhaṇāditopi ojālakkaṇo kabaḷikāro āhāro, rūpāharaṇaso,
upatthambhanapaccupaṭṭhāno, kabaḷaṃ katvā āharitabbavatthupadaṭṭhānoti
veditabbo.

646. Noupādāniddese yathā upādārūpaṃ upādiyateva, na aññena upādiyati,
evametaṃ na upādiyatevāti noupādā.

647. Phusitabbanti phoṭṭhabbaṃ. Phusitvā jānitabbanti attho. Phoṭṭhabbañca taṃ
āyatanañcāti phoṭṭhabbāyatanaṃ. Āpo ca taṃ nissattasuññatasabhāvaṭṭhena dhātu
cāti āpodhātu. Idāni yasmā tīṇi rūpāni phusitvā jānitabbāni tasmā tāni bhājetvā
dassetuṃ katamaṃ taṃ rūpaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ? Pathavīdhātūtiādīmāha. Tattha
kakkhaḷattalakkhaṇā pathavīdhātu, patiṭṭhānaraṣā, sampaṭicchanapaccupaṭṭhānā.
Tejodhātu uṇhattalakkhaṇā, paripācanaraṣā, maddavānuppadānapaccupaṭṭhānā.
Vāyodhātu vitthambhanalakkhaṇā, samudīraṇaraṣā, abhinīhārapaccupaṭṭhānā.
Purimā pana ‘āpodhātu’ paggharaṇalakkhaṇā, brūhanaraṣā, saṅghapaccupaṭṭhānā.
Ekeka cettha sesattayapadaṭṭhānāti veditabbā.

Kakkhaḷanti thaddhaṃ. Mudukanti athaddhaṃ. Saṇhanti maṭṭhaṃ. Pharusanti
kharaṃ. Sukhasamphassanti sukhavedanāpaccayaṃ iṭṭhaphoṭṭhabbaṃ.
Dukkhasamphassanti dukkhavedanāpaccayaṃ anīṭṭhaphoṭṭhabbaṃ. Garukanti
bhāriyaṃ. Lahukanti abhāriyaṃ, sallahukanti attho. Ettha ca ‘kakkhaḷaṃ mudukaṃ
saṇhaṃ pharuṣaṃ garukaṃ lahuka’nti padehi pathavīdhātu eva bhājitā. “Yadāyaṃ
kāyo āyusahagato ca hoti usmāsahagato ca viññāṇasahagato ca tadā lahutaro ca hoti
mudutaro ca kammaññataro cā”ti suttepi lahumudubhūtaṃ pathavīdhātumeva
sandhāya vuttaṃ.

‘Sukhasamphassaṃ dukkhasamphassa’nti padadvayena pana tīṇipi mahābhūtāni
bhājitāni. Pathavīdhātu hi sukhassamphassāpi atthi dukkhasamphassāpi. Tathā
tejodhātuvāyodhātuyo. Tattha sukhassamphassā pathavīdhātu mudutaluṇahatthe
dahare pāde sambāhante assādetvā assādetvā ‘sambāha tāta, sambāha tātā’ti
vadāpanākāraṃ karoti. Sukhasamphassā tejodhātu sītasamaye aṅgārapallamaṃ
āharitvā gattaṃ sedente assādetvā assādetvā ‘sedehi tāta, sedehi tātā’ti
vadāpanākāraṃ karoti. Sukhasamphassā vāyodhātu uṇhasamaye vattasampanne
dahare bījanena bījante assādetvā assādetvā ‘bīja tāta, bīja tātā’ti vadāpanākāraṃ
karoti. Thaddhahatthe pana dahare pāde sambāhante atṭhīnaṃ bhijjanakālo viya hoti.
Sopi ‘apehi’ti vattabbaṃ āpajjati. Uṇhasamaye aṅgārapalle ābhate ‘apanehi
na’nti vattabbaṃ hoti. Sītasamaye bījanena bījante ‘apehi, mā bījā’ti vattabbaṃ hoti.
Evametāsaṃ sukhassamphassatā dukkhasamphassatā ca veditabbā.

Yaṃ phoṭṭhabbaṃ anidassanaṃ sappatighantiādinā nayena vuttā pana catūhi catūhi
nayehi paṭimaṇḍitā terasa vārā heṭṭhā rūpāyatanādīsu vuttanayeneva veditabbā.

Kiṃ panetāni tīṇi mahābhūtāni ekappahāreneva āpāthaṃ āgacchanti udāhu notī?
Āgacchanti. Evaṃ āgatāni kāyapasādaṃ ghaṭṭenti na ghaṭṭentīti? Ghaṭṭenti.
Ekappahāreneva tāni ārammaṇaṃ katvā kāyaviññāṇaṃ uppajjati nuppajjati?
Nuppajjati. Ābhujitavasena vā hi ussadvasena vā ārammaṇakaraṇaṃ hoti.

Tattha ābhujitavasena tāva, pattasmiñhi odanena pūretvā ābhate ekaṃ sitthaṃ
gahetvā thaddhaṃ vā mudukaṃ vāti vīmaṃsanto kiñcāpi tattha tejopi atthi vāyopi
atthi, pathavīdhātumeva pana ābhujati. Uṇhodake hatthaṃ otāretvā vīmaṃsanto
kiñcāpi tattha pathavīpi atthi vāyopi atthi, tejodhātumeva pana ābhujati.

Uṇhasamaye vātapānaṃ vivarivā vātena sarīraṃ paharāpento t̥hito mandamande vāte paharante kiñcāpi tattha pathavīpi atthi tejopi atthi, vāyodhātumeva pana ābhujati. Evaṃ ābhujitavasena ārammaṇaṃ karoti nāma.

Yo pana upakkhalati vā sīsena vā rukkhaṃ paharati bhuñjanto vā sakkharaṃ ḍaṃsati, so kiñcāpi tattha tejopi atthi vāyopi atthi, ussadavasena pana pathavīdhātumeva ārammaṇaṃ karoti. Aggim akkamantopi kiñcāpi tattha pathavīpi atthi vāyopi atthi, ussadavasena pana tejodhātumeva ārammaṇaṃ karoti. Balavavāte kaṇṇasakkhalim paharivā badhirabhāvaṃ karonte. Kiñcāpi tattha pathavīpi atthi tejopi atthi, ussadavasena pana vāyodhātumeva ārammaṇaṃ karoti.

Yaṃkiñci dhātuṃ ārammaṇaṃ karontassa kāyaviññāṇampi ekappahārena nuppajjati. Sūcikalāpena viddhassa ekappahārena kāyo ghaṭṭiyati. Yasmiṃ yasmiṃ pana t̥hāne kāyapasādo ussanno hoti, tattha tattha kāyaviññāṇaṃ uppajjati. Yattha yatthāpi paṭighaṭṭananighaṃso balavā hoti tattha tattha paṭhamam uppajjati. Kukkuṭapattena vaṇe dhoviyamāne aṃsuam̐su kāyapasādaṃ ghaṭṭeti. Yattha yattha pana pasādo ussanno hoti, tattha tattheva kāyaviññāṇaṃ uppajjati. Evaṃ ussadavasena ārammaṇaṃ karoti. Ussadavaseneva ca kāyaviññāṇaṃ uppajjati nāma.

Kathaṃ pana cittassa ārammaṇato saṅkanti hotīti? Dvīhākārehi hoti - ajjhāsayato vā visayādhimattato vā. Vihārapūjādīsu hi ‘tāni tāni cetiyāni ceva paṭimāyo ca vandissāmi, potthakammacittakammāni ca olokessāmī’ti ajjhāsayena gato ekaṃ vanditvā vā passitvā vā itarassa vandanatthāya vā dassanatthāya vā manaṃ katvā vanditumpi passitumpi gacchatiyeva, evaṃ ajjhāsayato saṅkamati nāma.

Kelāsakūṭapaṭibhāgaṃ pana mahācetiyaṃ olokento t̥hitopi aparabhāge sabbatūriyesu paggaḥitesu rūpārammaṇaṃ vissajjetvā saddārammaṇaṃ saṅkamati. Manuññagandhesu pupphesu vā gandhesu vā ābhatesu saddārammaṇaṃ vissajjetvā gandhārammaṇaṃ saṅkamati. Evaṃ visayādhimattato saṅkamati nāma.

651. Āpodhātuniddese āpoti sabhāvaniddeso. Āpova āpogataṃ. Sinehavasena sineho, sinehova sinehagataṃ. Bandhanattaṃ rūpassāti pathavīdhātuādikassa bhūtarūpassa bandhanabhāvo. Ayopiñḍiādīni hi āpodhātu ābandhitvā baddhāni karoti. Tāya ābaddhattā tāni baddhāni nāma honti.

Pāsānapabbatatālaṭṭhihatthidantagosīṅgādīsupi eseva nayo. Sabbāni hetāni āpodhātu eva ābandhitvā baddhāni karoti. Āpodhātuyā ābaddhattāva baddhāni honti.

Kim̐ pana pathavīdhātu sesadhātūnaṃ patiṭṭhā hoti na hotīti hoti phusitvā hoti udāhu aphasitvā? Āpodhātu vā sesā ābandhamānā phusitvā ābandhati udāhu aphasitvāti? Pathavīdhātu tāva āpodhātuyā aphasitvāva patiṭṭhā hoti, tejodhātuyā ca vāyodhātuyā ca phusitvā. Āpodhātu pana pathavīdhātumpi tejovāyodhātuyopi aphasitvāva ābandhati. Yadi phusitvā ābandheyya photṭhabbāyatanaṃ nāma bhaveyya.

Tejodhātuvāyodhātūnampi sesadhātūsu sakasakakiccakaraṇe eseva nayo. Tejodhātu hi pathavīdhātuṃ phusitvā jhāpeti. Sā pana na uṇhā hutvā jhāyati. Yadi uṇhā hutvā jhāyeyya uṇhattalakkhaṇā nāma bhaveyya. Āpodhātuṃ pana aphasitvāva tāpeti. Sāpi tapamānā na uṇhā hutvā tapati. Yadi uṇhā hutvā tapeyya uṇhattalakkhaṇā nāma bhaveyya. Vāyodhātuṃ pana phusitvāva tāpeti. Sāpi tapamānā na uṇhā hutvā tapati. Yadi uṇhā hutvā tapeyya uṇhattalakkhaṇā nāma bhaveyya. Vāyodhātu pathavīdhātuṃ phusitvā vitthambheti, tathā tejodhātuṃ āpodhātuṃ pana aphasitvāva vitthambheti.

Ucchurasam pacitvā phāṇitapiṇḍe kariyamāne āpodhātu thaddhā hoti na hotīti? Na hoti. Sā hi paggharaṇalakkhaṇā. Pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā. Omattam pana āpo adhimattapathavīgatikaṃ jātam. Sā hi rasākārena ṭhitabhāvaṃ vijahati, lakkhaṇam na vijahati. Phāṇitapiṇḍe vilīyamānēpi pathavīdhātu na vilīyati. Kakkhaḷalakkhaṇā hi pathavīdhātu paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu. Omattā pana pathavī adhimattaāpagatikā hoti. Sā piṇḍākārena ṭhitabhāvaṃ vijahati, lakkhaṇam na vijahati. Catunnañhi mahābhūtānaṃ bhāvaññathattameva hoti, lakkhaṇaññathattam nāma natthi. Tassa abhāvo aṭṭhānaparikappasuttena dīpito. Vuttañhetam -

“Siyā, ānanda, catunnam mahābhūtānaṃ aññathattam, pathavīdhātuyā...pe... vāyodhātuyā; na tveva buddhe aveccappasādena samannāgatassa ariyasāvakassa siyā aññathatta”nti.

Ayañhettha attho - ānanda, kakkhaḷattalakkhaṇā pathavīdhātu parivattitvā paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu nāma bhavēyya, ariyasāvakassa pana aññathattam nāma natthīti. Evamettha aṭṭhānaparikappo āgato.

652. Ito paresu upādiṇṇarūpādiniddesesu upādiṇṇapadādīnam attho mātikākathāyaṃ vuttanayeneva veditabbo. Cakkhāyatanādīni heṭṭhā vitthāritāneva. Tattha tattha pana visesamattameva vakkhāma.

Upādiṇṇaniddese tāva cakkhāyatanādīni ekantaupādiṇṇattā vuttāni. Yasmā pana rūpāyatanādīni upādiṇṇānīpi atthi anupādiṇṇānīpi, tasmā tāni yaṃ vā panāti saṅkhepato dassetvā puna kammassa katattā rūpāyatanantiādinā nayena vitthāritāni. Iminā upāyena sabbayevāpanakesu attho veditabbo.

Kasmā pana ‘kammassa katattā’ti ca ‘na kammassa katattā’ti ca ubhinnaṃpi niddese ‘jaratā ca aniccatā ca’ na gahitā, anupādiṇṇādīnaṃyeva niddesesu gahitāti? Na kammassa katattāti ettha tāva kammato aññapaccayasamuṭṭhānaṃ saṅgahitaṃ. ‘Kammassa katattā’ti ettha kammasamuṭṭhānameva. Imāni ca dve rūpāni neva kammato na aññasmā rūpajanakapaccayā uppajjanti, tasmā na gahitāni. Sā ca nesaṃ anuppatti parato āvi bhavissati. Anupādiṇṇantiādisu pana kevalaṃ anupādiṇṇādiggahaṇena kammādisamuṭṭhānatā paṭikkhittā, naaññapaccayasamuṭṭhānatā anuññātā. Tasmā tattha gahitānīti veditabbāni.

666. Cittasamuṭṭhānaniddese kāyaviññatti vacīviññattīti idaṃ dvayaṃ yasmā ekantacittasamuṭṭhānāni bhūtāni upādāya paññāyati, tasmā vuttaṃ. Paramatthato pana tassa nissayabhūtāni bhūtāneva cittasamuṭṭhānāni, taṃnissitattā. Yathā aniccassa rūpassa jarāmaraṇaṃ aniccaṃ nāma hoti, evamidampi cittasamuṭṭhānaṃ nāma jātam.

668. Cittasahabhuniddesepi eseṃ nayo. Yāva cittaṃ tāva paññāyanato idameva dvayaṃ vuttaṃ. Na panetaṃ cittaṃ saha bhūtāni viya, cetanādayo viya ca uppajjati.

670. Cittānuparivattitāyapi eseṃ nayo. Yāva cittaṃ tāva paññāyanato eva hetam dvayaṃ cittānuparivattitīti vuttaṃ.

674. Oḷārikanti vatthārammaṇabhūtattā saṃnghanavāsena gahetabbato thūlaṃ. Vuttavipallāsato sukhumaṃ veditabbaṃ.

676. Dūreti ghaṭṭanavasena aggahetabbattā dubbīññeyyabhāvena samīpe ṭhitampi dūre. Itaraṃ pana ghaṭṭanavasena gahetabbattā suviññeyyabhāvena dūre ṭhitampi santike. Cakkhāyatanādiniddesā heṭṭhā vuttanayeneva vitthārato veditabbā. Idaṃ tāva duvidhena rūpaṅgahe visesamattaṃ. Tividhasaṅgaho uttānatthova.

Catukkaniddesavaṇṇanā

966. Catubbidhasaṅgahāvasāne diṭṭhādīnaṃ pacchimapadassa bhedābhāvena ādito paṭṭhāya pucchāṃ akatvāva rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ saddāyatanaṃ sutantiādi vuttaṃ. Tattha rūpāyatanaṃ cakkhunā oloketvā dakkhituṃ sakkāti ‘diṭṭhaṃ’ nāma jātaṃ. Saddāyatanaṃ sotena sutvā jānituṃ sakkāti ‘sutaṃ’ nāma jātaṃ. Gandhāyatanādittayaṃ ghāṇajivhākāyehi patvā gahetabbato munitvā jānitabbatṭhena mutaṃ nāma jātaṃ. Phusitvā viññāṇupattikāraṇato ‘mutaṃ’ nāmātipi vuttaṃ. Sabbameva pana rūpaṃ manoviññāṇena jānitabbanti manasā viññātaṃ nāma jātaṃ.

Pañcakaniddesavaṇṇanā

967. Pañcavidhasaṅgahaniddese kakkhaḷanti thaddhaṃ. Kharameva kharagataṃ, pharusanti attho. Itare dvepi sabhāvaniddesā eva. Ajjhattanti niyakajjhattaṃ. Bahiddhāti bāhiraṃ. Upādiṇṇanti na kammamuṭṭhānameva. Avisesena pana sarīratṭhakassetāṃ gahaṇaṃ. Sarīratṭhakañhi upādiṇṇaṃ vā hotu anupādiṇṇaṃ vā, ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena sabbāṃ upādiṇṇameva nāma.

969. Tejogatanti sabbatejesu gataṃ uṇhattalakkhaṇaṃ, tejo eva vā tejobhāvaṃ gatanti ‘tejogataṃ’. Usmāti usmākāro. Usmāgatanti usmābhāvaṃ gataṃ. Usmākārassevetāṃ nāmaṃ. Usumanti balavausmā. Usumameva usumabhāvaṃ gatanti usumagataṃ.

970. Vāyanakavasena vāyo. Vāyova vāyobhāvaṃ gatattā vāyogataṃ. Thambhitattanti uppalanāḷatacādīnaṃ viya vātapuṇṇānaṃ thambhitabhāvo rūpassa.

Chakkādiniddesavaṇṇanā

972-973. Chabbidhādīsaṅgahānaṃ tiṇṇaṃ osānapadassa bhedābhāvato ādito paṭṭhāya apucchitvāva niddeso kato. Tattha cakkhuviññāṇena jānituṃ sakkāti cakkhuviññeyyaṃ...pe... manoviññāṇena jānituṃ sakkāti manoviññeyyaṃ. Tividhāya manodhātuyā jānituṃ sakkāti manodhātuvīññeyyaṃ sabbāṃ rūpanti ettha yasmā ekaṃ rūpampi manoviññāṇadhātuyā ajānitabbāṃ nāma natthi, tasmā ‘sabbāṃ rūpa’nti vuttaṃ. Sammāsambuddhena hi abhidhammaṃ patvā nayaṃ kātuṃ yuttaṭṭhāne nayo akato nāma natthi. Idañca ekarūpassāpi manoviññāṇadhātuyā ajānitabbassa abhāvena nayaṃ kātuṃ yuttaṭṭhānaṃ nāma, tasmā nayaṃ karonto ‘sabbāṃ rūpa’nti āha.

974. Sukhasamphassoti sukhavedanāpaṭilābhapaccayo. Dukkhasamphassoti dukkhavedanāpaṭilābhapaccayo. Idhāpi phoṭṭhabbārammaṇassa sukhadukkhassa sabbhāvato ayaṃ nayo dinno.

Navakādiniddesavaṇṇanā

975. Navake pana indriyarūpassa nāma atthitāya nayo dinno. Tasseva sappāṭighaappaṭighatāya dasake nayo dinno. Ekādasake aḍḍhekādasā āyatanāni vibhattāni. Tesāṃ niddesavārā heṭṭhā vuttanayena vitthārato veditabbā. Sesāṃ

sabbattha uttānatthameva.

Pakiṇṇakakathā

Imesu pana rūpesu asammohattham samodhānam samuṭṭhānam parinipphannañca saṅkhatanti idaṃ ‘pakiṇṇakam’ veditabbaṃ.

Tattha ‘samodhāna’nti sabbameva hidaṃ rūpaṃ samodhānato cakkhāyatanaṃ...pe... kabalīkāro āhāro, phoṭṭhabbāyatanaṃ āpodhātūti pañcavīsatisaṅkhyam hoti. Taṃ vatthurūpena saddhiṃ chabbīsatisaṅkhyam veditabbaṃ. Ito aññaṃ rūpaṃ nāma natthi. Keci pana ‘middharūpaṃ nāma atthī’ti vadanti. Te “addhā munīsi sambuddho, natthi nīvaraṇā tavā”tiādīni vatvā middharūpaṃ nāma natthīti paṭisedhetabbā. Apare balarūpena saddhiṃ sattavīsati, sambhavarūpena saddhiṃ aṭṭhavīsati, jātirūpena saddhiṃ ekūnatimsati, rogarūpena saddhiṃ samatimsati rūpānīti vadanti. Tepi tesam visum abhāvaṃ dassetvā paṭikkhipitabbā. Vāyodhātuyā hi gahitāya balarūpaṃ gahitameva, aññaṃ balarūpaṃ nāma natthi. Āpodhātuyā sambhavarūpaṃ, upacayasantatīhi jātirūpaṃ, jaratāaniccatāhi gahitāhi rogarūpaṃ gahitameva. Aññaṃ rogarūpaṃ nāma natthi. Yopi kaṇṇarogādi ābādho so visamapaccayasamuṭṭhitadhātumattameva. Na añño tattha rogo nāma atthīti samodhānato chabbīsatimeva rūpāni.

‘Samuṭṭhāna’nti kati rūpāni katisamuṭṭhānāni? Dasa ekasamuṭṭhānāni, ekaṃ dvisamuṭṭhānaṃ, tīṇi tisamuṭṭhānāni, nava catusamuṭṭhānāni, dve na kenaci samuṭṭhahanti.

Tattha cakkhupasādo...pe... jīvitindriyanti imāni aṭṭha ekantaṃ kammatoṇa samuṭṭhahanti. Kāyaviññātivacīviññātidvayaṃ ekantena cittato samuṭṭhātīti dasa ‘ekasamuṭṭhānāni’ nāma. Saddo ututo ca cittato ca samuṭṭhātīti eko ‘dvisamuṭṭhāno’ nāma. Tattha aviññāṇakasaddo ututo samuṭṭhātīti, saviññāṇakasaddo cittato. Lahutādittayaṃ pana utucittāhārehi samuṭṭhātīti tīṇi ‘tisamuṭṭhānāni’ nāma. Avasesāni nava rūpāni tehi kammena cāti catūhi samuṭṭhahantīti nava ‘catusamuṭṭhānāni’ nāma. Jaratā aniccatā pana etesu ekatopi na samuṭṭhahantīti dve ‘na kenaci samuṭṭhahanti’ nāma. Kasmā? Ajāyanato. Na hi etāni jāyanti. Kasmā? Jātassa pākabhedattā. Uppannañhi rūpaṃ jīrati bhijjatīti avassaṃ panetaṃ sampaṭicchitabbaṃ. Na hi uppannaṃ rūpaṃ arūpaṃ vā akkhayaṃ nāma dissati. Yāva pana na bhijjati tāvassa paripākoti siddhametaṃ. Jātassa pākabhedattā’ti yadi ca tāni jāyeyyuṃ tesampi pākabhedā bhavēyyuṃ. Na ca pāko paccati, bhedo vā bhijjatīti jātassa pākabhedattā netaṃ dvayaṃ jāyati.

Tattha siyā - yathā ‘kammaṣa katattā’ti ādiniddhesu ‘rūpassa upacayo rūpassa santatī’ti vacanena ‘jāti’ jāyatīti sampaṭicchitaṃ hoti, evaṃ ‘pāko’pi paccatu ‘bhedo’pi bhijjatūti. “Na tattha ‘jāti jāyatī’ti sampaṭicchitaṃ. Ye pana dhammā kammādīhi nibbattanti tesam abhinibbattibhāvato jātiyā tappaccayabhāvavohāro anumato. Na pana paramatthato jāti jāyati. Jāyamānassa hi abhinibbattimattaṃ jāti’ti.

Tattha siyā - ‘yatheva jāti yesaṃ dhammānaṃ abhinibbatti tappaccayabhāvavohāraṃ abhinibbattivohārañca labhati, tathā pākabhedāpi yesaṃ dhammānaṃ pākabhedā tappaccayabhāvavohāraṃ abhinibbattivohārañca labhantu. Evaṃ idampi dvayaṃ kammādisamuṭṭhānamevāti vattabbaṃ bhavissatī’ti. ‘Na pākabhedā taṃ vohāraṃ labhanti. Kasmā? Janakapaccayānubhāvakkhaṇe abhāvato.

Janakapaccayānañhi uppādetabbadhammassa uppādakkhaṇeyeva ānubhāvo, na tato uttari. Tehi abhinibbattitadhammakkaṇasmiñca jāti paññāyamānā tappaccayabhāvavohāraṃ abhinibbattivohārañca labhati, tasmim̐ khaṇe sabbhāvato; na itaradvayaṃ, tasmim̐ khaṇe abhāvatoti nevetam̐ jāyatī'ti vattabbaṃ. "Jarāmarāṇaṃ, bhikkhave, aniccaṃ saṅkhatam̐ paṭiccasamuppanna"nti āgatattā idampi dvayaṃ jāyatīti ce - 'na, pariyāyadesitattā. Tattha hi paṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ jarāmarāṇattā pariyāyena tam̐ paṭiccasamuppanna'nti vuttaṃ.

'Yadi evaṃ, tayampetaṃ ajātattā sasavisāṇaṃ viya natthi; nibbānaṃ viya vā nicca'nti ce - na, nissayapaṭibaddhavuttito; pathavīādīnañhi nissayānaṃ bhāve jātiādittayaṃ paññāyati, tasmā na natthi. Tesañca abhāve na paññāyati, tasmā na niccaṃ. Etampi ca abhinivesaṃ paṭisedhetum̐ eva idaṃ vuttaṃ - "Jarāmarāṇaṃ, bhikkhave, aniccaṃ saṅkhatam̐ paṭiccasamuppanna"nti. Evamādīhi nayehi tāni dve rūpāni na kehici samuṭṭhahantīti veditabbaṃ.

Apica 'samuṭṭhāna'nti ettha ayamaññopi attho. Tassāyaṃ mātikā - 'kammajaṃ kammapaccayaṃ kammapaccaya utusamuṭṭhānaṃ, āhārasamuṭṭhānaṃ āhārapaccayaṃ āhārapaccaya utusamuṭṭhānaṃ, utusamuṭṭhānaṃ utupaccayaṃ utupaccaya utusamuṭṭhānaṃ, cittasamuṭṭhānaṃ citta-paccayaṃ citta-paccaya utusamuṭṭhāna'nti.

Tattha cakkhupasādādi aṭṭhavidhaṃ rūpaṃ saddhiṃ hadaya vatthunā 'kammajaṃ' nāma. Kesamassu hatthidantā assavālā camaravālāti evamādi 'kammapaccayaṃ' nāma. Cakkaratanaṃ devatānaṃ uyyānavimānādīni evamādi 'kammapaccaya utusamuṭṭhānaṃ' nāma.

Āhārato samuṭṭhitaṃ suddhaṭṭhakaṃ 'āhārasamuṭṭhānaṃ' nāma. Kabaḷikāro āhāro dvinnampi rūpasantatīnaṃ paccayo hoti āhārasamuṭṭhānassa ca upādinnaṃ ca. Āhārasamuṭṭhānassa janako hutvā paccayo hoti, kammajassa anupālako hutvāti idaṃ āhārānupālitaṃ kammajarūpaṃ 'āhārapaccayaṃ' nāma. Visabhāgāhāraṃ sevitvā ātape gacchantassa tilakakāḷakuṭṭhādīni uppajjanti, idaṃ 'āhārapaccaya utusamuṭṭhānaṃ' nāma.

Ututo samuṭṭhitaṃ suddhaṭṭhakaṃ 'utusamuṭṭhānaṃ' nāma. Tasmim̐ utu aññaṃ aṭṭhakaṃ samuṭṭhāpeti, idaṃ 'utupaccayaṃ' nāma. Tasmimpi utu aññaṃ aṭṭhakaṃ samuṭṭhāpeti, idaṃ 'utupaccaya utusamuṭṭhānaṃ' nāma. Evaṃ tissoyeva santatiyo ghaṭṭetum̐ sakkoti. Na tato paraṃ. Imamatthaṃ anupādinnaṃ nāpi dīpetum̐ vaṭṭati. Utusamuṭṭhāno nāma valāhako. Utupaccayā nāma vuṭṭhidhārā. Deve pana vuṭṭhe bījāni virūhanti, pathavī gandhaṃ muñcati, pabbatā nīlā khāyanti, samuddo vaḍḍhati, etaṃ utupaccaya utusamuṭṭhānaṃ nāma.

Cittato samuṭṭhitaṃ suddhaṭṭhakaṃ 'cittasamuṭṭhānaṃ' nāma. "Pacchājātā cittacetasikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo"ti idaṃ 'citta-paccayaṃ' nāma. Ākāse antalikkhe hatthimpi dasseti, assampi dasseti, rathampi dasseti, vividhampi senābyūhaṃ dassetitī idaṃ 'citta-paccaya utusamuṭṭhānaṃ' nāma.

'Parinipphanna'nti pannarasa rūpāni parinipphannāni nāma, dasa aparinipphannāni nāma. 'Yadi aparinipphannā, asaṅkhatā nāma bhavēyyum̐'. "Tesaṃyeva pana rūpānaṃ kāyavikāro 'kāyaviññatti' nāma, vacīvikāro 'vacīviññatti' nāma, chiddaṃ vivaraṃ 'ākāsadhātu' nāma, lahubhāvo 'lahutā' nāma, mudubhāvo 'mudutā' nāma,

kammaññabhāvo ‘kammaññatā’ nāma, nibbatti ‘upacayo’ nāma, pavatti ‘santati’ nāma, jīraṇākāro ‘jaratā’ nāma, hutvā abhāvākāro ‘aniccatā’ nāmāti. Sabbaṃ parinipphannaṃ saṅkhatameva hotī”ti.

Aṭṭhasāliniyā dhammasaṅgahaatṭhakathāya

Rūpakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

ΠΑΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΑΥΤΗ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η παρούσα μετάφραση αποτελεί μέρος του PaliVerse Project, της πρώτης πλήρους και ενιαίας αγγλικής μετάφρασης του Κανόνα Πάλι, μαζί με τα Σχόλια (Aṭṭhakathā) και τα Υποσχόλια (Ṭīkā) και συνοδεύεται από διαδραστικά εργαλεία μελέτης. Το PaliVerse είναι ένα έργο σε εξέλιξη. Οι μεταφράσεις που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη βελτιώνονται συνεχώς μέσω αναθεωρήσεων και σχολίων από ειδικούς. Το παρόν κείμενο αποτελεί την πιο πρόσφατη μετάφραση κατά την ημερομηνία λήψης.

Ημερομηνία δημιουργίας PDF: 14 Σεπτεμβρίου 2026

ΠΩΣ ΝΑ ΠΑΡΑΘΕΣΕΤΕ ΤΗΝ ΠΗΓΗ

PaliVerse (2026). Σχόλια. 3. Ο Κανόνας της ανώτερης διδασκαλίας - Σχόλια. 1. Σχόλια για την επιτομή των νοητικών καταστάσεων. 2. Η ενότητα για την ύλη έχει ανακτηθεί από το paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος
Κέντρο Μελέτης και Πρακτικής Βουδισμού Τεραβάδα
Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία εγγεγραμμένη στην Ελλάδα
Το παρόν PDF μπορεί να διανέμεται ελεύθερα για σκοπούς μελέτης και πρακτικής.

PaliVerse.org